

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXXIV. évf. 2025. 2. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Főszerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:
SZABÓ HENRIETT

A szerkesztőbizottság elnöke
KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság tagjai
GECSE ANNABELLA (Szolnok), KAVECSÁNSZKI MÁTÉ (Debrecen), CSÍKI TAMÁS (Miskolc)
KESZEG ANNA (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Kárpátalja), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

Köszönjük a lektorok áldozatos munkáját,
a szíves együttműködést!

Fordító és nyelvi lektor
CSONTOS PÁL

Borítóterv
M. SZABÓ MONIKA

A kötet megjelenését támogatta
OTKA NKFI K143711 program
HUN-REN-DE Néprajzi Kutatócsoport
Debreceni Egyetem Néprajztudományi és Muzeológiai Intézet

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilatohatar.hu

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

Tartalom

XXXIV. ÉVF. 2025. 2. SZÁM

Szabó Henriett: „Kép és szöveg” <i>Fotóesszé az etnográfiai kutatásokban</i>	3
--	---

FOTÓESSZÉ – ESETTANULMÁNYOK

Biczó Gábor: Utazás a Banda-szigeteken – Hatta	13
Vadász Márton: Hegyközi utakon. <i>Egy kutatás pillanatképei</i>	32
Szabó Henriett: Patakországban járva – a gyimesi csángó gondolkodásmódról	45
Kavecsánszki Máté: „A gift to the People” – A londoni Horniman Museum&Gardens	63
Marinka Melinda: „Ismeretlen” német telepítések nyomában	86

KÖNYVÉSZET

Magyar Zoltán: Moldvai csángó mondakatalógus I. A mondák típusai és II. Index, konkordancia, tanulmányok (<i>Medgyesy S. Norbert</i>)	109
Balogh Balázs – Fülemile Ágnes: Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen. Fejezetek egy emblemikus néprajzi táj jelképpé válásának történeti, társadalmi folyamatairól (<i>Kerkesi Dóra Lilla</i>)	113

Contents

Volume 34 Number 2. (2025)

Henriett Szabó: „Image and Text” <i>Photo essay in ethnographic research</i>	3
--	---

PHOTO ESSAY – CASE STUDIES

Gábor Biczó: Traveling in the Banda islands: Hatta	13
Márton Vadász: On Mountain Roads: <i>Snapshots of a Research Project</i>	32
Henriett Szabó: Wandering in the „Creek-country” – About a local farmer’s worldview from Gyimes.....	45
Máté Kavecsánszki: “A Gift to the People”: London’s Horniman Museum and Gardens	63
Melinda Marinka: Investigating Unknown German Acts of Settlement	86

REVIEWS

Zoltán Magyar: Catalogue of Moldavian Csango legends I. Types of legends and II. Index, concordance, studies (<i>Norbert Medgyesy S.</i>)	109
Balázs Balogh – Ágnes Fülemile: Historical time and presence in Kalotaszeg. Chapters on the historical and social processes of an emblematic ethnographic landscape becoming a symbol (<i>Dóra Lilla Kerkeni</i>)	113

„Kép és szöveg”

Fotóesszé az etnográfiai kutatásokban

SZABÓ HENRIETT

A néprajzi, antropológiai kutatások alkalmával e két fogalom egymás mellett történő használatakor szinte mindannyiunk számára bevillan Margaret Mead és Gregory Bateson terepkutatása eredményeit bemutató *Balinese Character* című kötet.¹ A múlt század derekén elkészült könyvvel azt mondhatjuk, hogy megalapozták egyrészt a vizuális antropológia jövőjét, másrészt a néprajzi kutatások során a fénykép (és természetesen a film) alkalmazásának jelentőségét. Munkájuk egyik újdonsága az volt, hogy a tudományos etnográfiai érvek alátámasztására a képeket és az ezekhez létrehozott narrátorszöveget tudatosan használták. Jelen írásnak nem célja az etnográfiai kutatásokban alkalmazott vizuális megoldások történeti áttekintése, hanem arra vállalkozik, hogy az olvasót bevezesse a kép és a szöveg szerves kapcsolatára épülő speciális műfaj néhány jellemző részletébe. Célunk érvelni amellett, hogy a fotóesszé alkalmas „forma” a kortárs tudományos kutatási eredmények közzétételére és a szélesebb közönség számára történő láthatóvá tételére.²

Műfaji besorolás

A fotóesszé olyan közlésforma, amely a kutatási eredményeket képeken és a hozzájuk kapcsolódó, rövid szöveges összefoglalásban mutatja be. Vizuális összeállítás, amely egyszerre dokumentál és értelmez.

Magyarországon az etnográfiai kutatások fotóesszé műfajban történő összegzése, disszeminálása elsőként a miskolci vizuális antropológiai iskola tevékenységéhez köthetően jelent meg. Kunt Ernő és Bán András az elsők között emelték be

¹ Bateson–Mead 1942.

² Jelen írás a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-0 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

a tudományos írás kanonizált műfaji csoportjába a fotóesszét, ezzel új irányt nyitva az etnográfiai tudásközvetítésében.

Két jelentős kötet is foglalkozott a témával, bemutatva a terepen készült fényképek a kutatómunkában való alkalmazhatóságát, valamint az ezekből levonható tudományos következtetések jelentőségét. Az egyik munka a Bán András szerkesztésében megjelent *Körülírt képek* című kiadvány,³ míg a másik az *Írások és képek Bán András 60. születésnapjára* című tanulmánykötet,⁴ amely szintén tárgyal a témára vonatkozó fontos elméleti és módszertani szempontokat.

Fejős Zoltán a *Körülírt képek* kiadvány bevezető írásában⁵ a képek bemutatása körüli dilemmáinak ad hangot, a fényképek etnográfiai kontextusban való használatának problémáit vizsgálja. Rámutat arra, hogy az etnográfiai képek bemutatása során gyakran nehézséget okoz a kulturális tartalom hiteles közvetítése. A fényképek kontextustól elvonatkoztatva megvalósuló értelmezése torzíthatja az ábrázolt közösségeknek az objektív tudományos közlési szándék igénye szerinti bemutatását. A néző könnyen félreértheti a látottakat. Ezen túl a tanulmány szerzője kiemeli a dokumentáló és esztétikai szempontok közti feszültséget is, amely ugyancsak befolyásolhatja a képek megértését. Fejős mindezen problémák kiküszöbölésére a képek kontextusának gazdag és pontos bemutatását javasolja. Kiemeli, hogy a fotókhöz kapcsolódó szöveges magyarázatok, háttérinformációk, valamint az alkotói szándék feltüntetése segíthet a félreértelmezések elkerülésében.

A kötet számos olyan önálló kutatási eredményt ismertet, amelyek a bevezető írásban felvázolt nehézségek kiküszöbölésére tesznek kísérletet. Ilyés Zoltán,⁶ Biczó Gábor⁷ vagy Gulyás Gyula⁸ írása a fotóesszé műfaját alkalmazzák, ahol a képek nem

„másodrangú, a járulékos adathordozó szerepét töltik be”,⁹

hanem

„a kép és kontextus, a kép és magyarázat, valamint a kép és fényképezés fogalmi párijainak kölcsönös figyelembe vétele”¹⁰

valósul meg.

³ Bán (szerk.) 1999.

⁴ Danó (szerk.) 2011.

⁵ Fejős 1999: 5–8.

⁶ Ilyés 1999: 9–16.

⁷ Biczó 1999: 17–24.

⁸ Gulyás 1999: 25–34.

⁹ Fejős 1999: 8.

¹⁰ Fejős 1999: 8.

A fotóesszé műfajához szorosan illeszkedik a *Csillagok vándora* című könyv, szerzői meghatározása szerint műfaját tekintve antropológiai portré,¹¹ amely Biczó Gábor és Gulyás Gyula terepkutatásaihoz kapcsolódva a fényképek és az értelmező szöveg sajátos együttállását mutatják be. Ebben az esetben a vizuális és a verbális elemek nem azonos hangsúllyal szerepelnek, azonban egymást kiegészítve járulnak hozzá a téma, egy rendkívüli életút antropológiai szemléletű feldolgozásához. A fényképek hitelesítik és alátámasztják az írott megállapításokat, amelyek egyrészt az ábrázolt alany (Szász János), másfelől a kötetet jegyző kutatók szövegei. A komplex megoldás közelebb hozza az olvasóhoz a kutatás tapasztalatait, és lehetővé teszi a tárgyalt jelenség mélyebb megértését.

Fotóesszé műfaji sajátosságairól

A néprajz a kialakulásának alapját képező eredeti ismerettárgyának, a paraszti társadalom és kultúra átalakulásának következményeként fontos kihívással szembesült. A 21. század változó társadalmi és gazdasági körülményei, a kulturális sokszínűség, az egyre inkább teret hódító revival folyamatok a néprajztudományt is alkalmazkodásra kényszerítik.¹² A humán tudományokat átható és az elmúlt évtizedekben bekövetkezett vizuális fordulat a néprajztudománytól is megköveteli, hogy a kutatás tárgyát képező társadalmi és kulturális jelenségeket következetesen alkalmazott vizuális módszertani keretek között rögzítse, elemezze és prezentálja.

Az etnográfiai kutatások eredményeinek szélesebb körű megismertetéséhez a vizuális módszerek alkalmazása hatékonyan járulhat hozzá, mintegy közkinccsé téve a nemzeti kulturális örökség és a közkultúra néprajzi értékeit.

A fotóesszé módszertanát tekintve az etnográfiai terepmunka eszközkészletével gazdálkodik. A szerző feltételezhetően a bemutatni kívánt etnográfiai jelenség elsődleges körülményeit képező lokális életvilágban jártas, azt a tudományterületi szakmai szempontokból alaposan ismerő kutató. A terepmunkát jellemző megértő beállítódást az a szándék hatja át, hogy a kutató a tanulmányozott témát az ott élők nézőpontjából, kategóriáinak segítségével és értelmezéseinek ismeretében mutatja be. Természetesen a műfaj sajátosságaiból következőleg a terepmunka eredményeit képező dokumentált „valóság” legfontosabb eleme a szintéren készült témaspecifikus fotók sorozata. A felvételek vizuális tartalmát kiegészítő szöveges elemek forrása ugyancsak a terep, hisz ezekben a fotóesszé szerzője személyes kutatói tapasztalatainak komplex szintézisét valósítja meg annak érdekében, hogy a

¹¹ Biczó–Szász 2008.

¹² Lásd bővebben Keményfi 2022.

befogadó a látványban felmutatott etnográfiai tartalom mélyebb összefüggéseit átláthassa.

A terepkutatás eredményeinek képeken és hozzájuk kapcsolódó szöveges formában történő közvetítése a kortárs viszonyok között, azaz a digitális forradalom és az ennek részben következményeként, akár részben okaként felfogható vizuális világlátás általános térnyerése a néprajztudomány számára fontos feladatot jelent. A képi univerzalizmus, ami a mindennapi kommunikáció és a textualitás kulturális gyakorlatainak átalakulásához vezet gyakran olyan információk közvetítését teszi lehetővé, amit a verbalitás önmagában nem képes a maga teljességében megragadni. A fotóesszéekben bemutatott kutatási eredmények felfogásunk szerint terepmunkán alapuló teljes értékű tudományos következtetések, amelyekben érvényesülnek azok a jellemvonások, amelyek a hagyományos terepmunkára épülő etnográfiát is jellemzik.

A fotóesszé képek önmagukban is fontos információkat hordoznak, de szerzői szempontból a mellékük rendelt, társított magyarázó igényű szövegek teszik teljessé a bemutatni kívánt téma megértését. Természetesen látnunk kell, hogy nem minden téma bemutatására alkalmas a fotóesszé műfaja. Ennek oka egész egyszerűen az, hogy nem minden a néprajz és antropológia által vizsgált kutatási terület alkalmas arra, hogy képeken keresztül közvetítse a kutató meglátásait. Az absztrakt, vagy nagyobb embertömeget érintő témák esetében például a megfelelő fotó elkészítése már olyan fényképezés technikai ismereteket feltételez, amely nem feltétlenül elvárható. Másrészt az esszé, ahogy az a műfaji értelemben vett fogalom alapjelentése sugallja, mindig egyfajta „kísérlet”, ahol a tudomány objektivitásigényének érvényesítése nem minden esetben áll teljes összhangban a megvalósítással. Mindez nem mond ellent a modern kritikai szemléletű néprajzi-antropológiai látásmódnak, amely számot vet a kutatói jelenlét és ennek következményeként a terepre gyakorolt hatás kérdésével, mint a terepmunka velejárójával. A fotóesszé célja, hogy a vizsgált jelenséget a néző/befogadó közelebről, közvetlenebb és könnyedebb stílusban kép és szöveg egymásra reflektált „játékának” keretében ismerje meg: a fotóesszé ez különbözteti meg a tudományos írás további típusaitól.

Az esszé műfaja lehetőséget biztosít arra, hogy egy kerettörténetbe rendezve a kutatói tapasztalatokat közvetítő szerepet töltsön be a vizsgált közösség és a kutató közössége között, azzal a céllal, hogy láthatóvá tegye a kulturális különbségek lokális mintázatait, ugyanakkor bemutassa azt, hogy melyek azok az univerzális értékek, normák eszközök, amelyek a vizuális kódokban kifejezhetők és a képeken keresztül bárki érdeklődő számára elérhetők.

Szerkezeti felépítését tekintve egy fotóesszé három nagyobb tartalmi egységre bontható. A szerző és a cím megadását követően az első egység egy *bevezető* szöveget jelent. Ez a fotóesszé fontos részét képezi, hiszen rövid összefoglalást ad a bemutatni kívánt témáról. A bevezető tartalmazza mindazokat az információkat,

amelyek segítik a néző/befogadó figyelmét a közvetíteni kívánt téma megértésében. A bevezető képet ad a kutatás témájáról, céljáról; a kutatás helyszínéről és időpontjáról (esetleg időtartamáról), valamint a fotóösszé tartalmáról. Stílusában az érdeklődés felkeltésére törekszik, miközben a további fejezetek hangneméhez is igazodik.

A bevezető fejezetet követő nagyobb egység a *képes tartalom – a fotóösszé törzse*, ami a fotóösszé lényegi, legterjedelmesebb részét képezi. Ebben a tartalmi egységben a fotók és a hozzájuk kapcsolódó szövegegységek párhuzama mentén nyer betekintést a néző/befogadó a kutatási témába.

A záró egység a fotóösszé műfajában is a *befejezés*. Ebben a fejezetrészben rövid, tömör formában kerül összegzésre a bemutatott téma, és reflektál a szerző a képi bemutatás tanulságaira.

A kötetben bemutatásra kerülő fotóösszékről röviden

Jelen kötetben a Debreceni Egyetem Néprajztudományi és Muzeológiai Intézetében dolgozó szakemberek azon munkáit tárjuk a nyilvánosság elé, amelyben a fotóösszé műfaját felhasználva bepillantást nyújtanak aktuális kutatási eredményeikbe.

2024-ben a Debreceni Egyetem Néprajztudományi és Muzeológiai Intézetében „*Határok nélkül*” – *A világ a néprajzos szemével* címmel rendeztünk fotóösszé kiállítást azzal a céllal, hogy a szakemberek terepmunkatapasztalatait egy újszerű publikációs formában tárjuk a látogatók elé. A világ különböző pontjaira utazó etnográfus a vizuális benyomásait dokumentáló fotókra és az ezekhez társított magyarázó szövegekre támaszkodva lehetőséget teremt a befogadó számára egy elgondolkodtató, komplex megközelítésre. A terepeken szerzett benyomásokat, a meglátogatott kultúrák sokszínűségét, és a feltáruló egzotikumot a képek és a szöveg életszerű közelségben mutatják be. A kiállítás nem titkolt célja volt továbbá, hogy az etnográfiai munka részeként feltáruló közeli és távoli világokra nyitott látogatókat, és nem utolsósorban a néprajzos hallgatókat még nagyobb kíváncsiságra ösztönözze a szakmánk iránt.¹³

A következőkben néhány rövid bevezető gondolat az egyes fotóösszékről, amelyek az etnográfiai, antropológiai terepkutatások eredményeinek a bemutatására a fentiekben ismertetett műfaji jellemvonásokat követve tesznek kísérletet.

¹³ A kiállítás online megtekinthető az alábbi oldalon keresztül: <https://www.artsteps.com/view/674c56f3c95ce0ed7d7a7671>

Biczó Gábor *Utazás a Banda-szigeteken: Hatta* című anyagában a szerző 2022 őszén vendégelőadóként Indonéziába utazott, ahol ellátogatott a történelmi jelentőségű Banda-szigetekre is. A szigetcsoport a 17. században fontos szerepet játszott a fűszerkereskedelemben, különösen Hollandia gyarmati felemelkedésében. A mai Banda-szigetek lakossága döntően muszlim, a korábbi keresztény közösség a 2000-es évek eleji konfliktusok következtében eltűnt. A szigetek gazdag történelmi múltja, kultúrája és lenyűgöző természeti környezete ma is megfigyelhető, amint az a fotóösszé anyagában is látható.

Vadász Márton *Hegyközi utakon – egy kutatás pillanatképei* címmel bemutatja a Bihari Hegyköz a Partium kevéssé ismert, néprajzilag nehezen lehatárolható tájegységét, mely multiethnikus múlttal és gazdag népi kultúrával rendelkezik. A térség sokáig háttérbe szorult a az etnográfiai kutatásokban, de az utóbbi években egyre intenzívebb vizsgálatok zajlanak, különösen a Debreceni Egyetem és a Hatvani István Szakkollégium fiatal kutatói, hallgatói részéről. A kutatások érintik az épített örökséget, temetőkultúrát, valamint az emlékezethez kötődő narratívákat.

Szabó Henriett *Patakországban járva – a gyimesi csángó gondolkodásmódról* címmel egy helyi gazda, Antal Péter világképét szervező hagyományelemek és értékelvek néhány fontosabb elemét igyekszik bemutatni. A történet főhőisének értékrendje, családja és fiainak, valamint unokáinak nevelése mintha teljes mértékben szembe menne azokkal a folyamatokkal, amelyek környezetét átalakították és számos elemeit tekintve az életébe beszivárogtak. A mikrovilágát rendkívüli komplexitásban ismerő parasztember gondolkodásmódja, a mindennapi cselekvéseit irányító szabályok, elvek és értékek a gyimesi gazdálkodók évszázados távlatokra visszanyúló hagyományait követi.

A fotóösszé műfaj alkalmazására a fentiekben leírt strukturális sajátosságoktól némiképp eltérő megoldások mentén is van lehetőség, amint erre a kiadványban bemutatásra kerülő két utolsó összeállítás példaként szolgál. A műfaj elsősorban terepcentrikus és az etnográfiai, antropológiai terepkutatás során közvetlen kutatói tapasztalat eredményeként feltárt szociokulturális jelenségek ábrázolására alkalmas elemző szándékú reprezentációs műfaj. Emellett azonban arra is alkalmas, hogy a tudásterülethez tágabb értelemben hozzárendelhető témák bemutatására használjuk. Ilyen lehet az etnográfiai tudáscentrumként felfogott múzeumok, kiállítások, tárgygyűjtemények vagy egyéb kollekciók ábrázolása, amire jelen kiadványban Kavecsánszki Máté fotóösszéje szolgál példaként.

A szerző *„A gift to the People” – A londoni Horniman Museum & Gardens* című írásában bemutatásra kerül a dél-londoni Forest Hillben található Hornimon Museum & Gardens, ami az Egyesült Királyság egyik legjelentősebb néprajzi-antropológiai gyűjteményét őrzi. A múzeum különlegessége a kultúra és a természet együttes bemutatása, valamint interaktív, családbarát környezete. A komplexum

részét képezik hangszergyűjtemények, állatsimogatók, tanösvények, kertek és akváriumok is. Távolságban esik a megszokott turistaútvonalaktól, így főként helyiek látogatják. A kiállítások gyakran kortárs antropológiai témákat is feldolgoznak. A fotóösszé az intézmény keletkezéstörténetébe vezeti be a nézőt/olvasót, kitérve az egyes kiállítások felépítésére és jelentőségére.

A fotóösszé alkalmazásának egy további a műfaj lehetőségeit tekintve jól kiaknázható formája a survey jellegű, áttekintő igényű összeállítás. A kép és szöveg összehangolt reprezentációs eszközként történő kiaknázásának ez a típusa tehát nem egyetlen terepmunka eredményeinek a bemutatására összpontosít, hanem különböző szintek, akár térben és időben eltérő kutatási ismeretek egymás mellett, az összehasonlítás lehetőségét is magában hordozó ábrázolását tűzi ki célul.

Marinka Melinda „*Ismeretlen*” német telepítések nyomában című kutatási beszámolója olyan északkelet-magyarországi településeket mutat be, amelyek 18–19. századi német betelepítések ellenére kevés figyelmet kaptak a néprajzi kutatásokban. A vizsgált falvak ma is aktívan ápolják német gyökereiket, például nemzetiségi önkormányzatok és kulturális programok révén. A fotóösszé ezeknek a településeknek a német identitását a térben megjelenő és megfigyelhető jeleken, szimbólumkészleten keresztül dokumentálja.

Irodalom

- BATESON, Gregory – MEAD, Margaret
1942 *Balinese Character. A photographic analysis*. New York: New York Academy of Sciences
- BÁN András (szerk.)
1999 *Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest: Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet
- BICZÓ Gábor
2011 A jelenlét képei. In Bán András (szerk.): *Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest: Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet. 17–24.
- BICZÓ Gábor – SZÁSZ János
2008 *Csillagok vándora. Antropológiai portré a domokosi Szász Jánosról*. Miskolc: Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet
- DANÓ Orsolya (szerk.)
2011 *Írások és képek Bán András 60. születésnapjára*. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet

FEJŐS Zoltán

- 1999 A fotóantropológia és a bemutatás dilemmái. In Bán András (szerk.): *Körülrít képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest: Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet. 5–8.

GULYÁS Gyula

- 1999 Idézés – erdélyi emberek. In Bán András (szerk.): *Körülrít képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest: Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet. 25–34.

ILYÉS Zoltán

- 1999 Életmód, gazdálkodás, tájhasználat Gyimesben. In Bán András (szerk.): *Körülrít képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest: Miskolci Galéria – Magyar Művelődési Intézet. 9–16.

KEMÉNYFI Róbert

- 2022 *Néprajztudomány. Örökség és korszellem*. Néprajz Egyetemi Hallgatóknak 38. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Henriett Szabó

„IMAGE AND TEXT” PHOTO ESSAY IN ETHNOGRAPHIC RESEARCH

The photo essay represents a form of mediation within contemporary ethnography and anthropology. It is based on the organic unity of image and text, enabling the visualization of fieldwork results. This genre explores the inherent characteristics of photography to convey original meanings that, through context and narration, facilitate the understanding of deeper cultural interrelations. The use of this genre in scientific discourse has become particularly significant in light of the visual turn that has characterized the early twenty-first century.

The exhibition “Borderless – The World through the Ethnographer’s Eye”, held at the University of Debrecen, serves as a compelling example of the photo essay’s potential. It demonstrates how ethnographic knowledge can be represented in an accessible and comprehensible form. The photo essays published in the accompanying volume depict diverse cultures and analyze various social phenomena from the ethnographer’s personal perspective. As a genre, the photo essay functions as both documentation and interpretation of ethnographic subjects. This dual nature makes it a valuable tool for mediating cultural differences while highlighting universal human values.

Fotóesszé – esettanulmányok

Biczó Gábor
Vadász Márton
Szabó Henriett
Kavecsánszki Máté
Marinka Melinda

Utazás a Banda-szigeteken – Hatta

BICZÓ GÁBOR

2022 őszén egy vendégelőadói meghívás keretében hosszabb utazásra nyílt módomban Indonéziába. A fogadó egyetem a hatalmas területű ország legkeletibb tartományának fővárosában, Ambonban található. Maluku-tartomány a világ legnagyobb muszlim népességgel rendelkező országának földrajzi értelemben Óceániával határos átmeneti térsége, ahol sajátos történeti okok miatt az ott élők közel fele (46,1%) keresztény.

Az utazás lehetőséget kínált arra, hogy egy szűk hetet tölthessek a tartomány központjától 250 km-re elterülő vulkanikus szigetcsoporton, a *Banda-szigeteken*. A hét lakott és több kisebb lakatlan szigetből álló csoport, az egykori Fűszer-szigetek (Spice Islands) a világtörténelem alakulására sorsfordító hatást gyakorló hely. A szigetek környezetében 4-6 km mélységet elérő mélykék tengerből kiemelkedő vulkáni kúpok termékeny talaján őshonos szerecsendió és szegfűszeg először a portugál kereskedőket tette gazdaggá. A 17. századtól a laza portugál jelenlétet aztán a holland gyarmatosítók jól szervezett és katonailag, valamint adminisztratív értelemben szigorúan ellenőrzött és a módszeres kizsákmányolási gyakorlata váltotta fel. Hollandia felemelkedésében és tengeri nagyhatalommá válásában a szigetekről származó fűszerekből nyert jövedelemnek döntő szerepe volt. A térségben a 17. század második harmadáig jelenlévő brit konkurenciát kiszorítva Hollandia gyakorlatilag a második világháború végéig fontos hatalmi tényezőként uralta a térséget. A holland hatalom megszilárdulásához vezető folyamat egyik utolsó eseménye volt, amikor a *Banda-szigetekhez* és 1677-ig a britek fennhatósága alá tartozó *Run-szigetet* elcserélték Manhattanért, ami történeti mércével nem tűnik a legszerencsebb üzletnek. Az egykori holland jelenlét manapság már csak emlék, amit a koloniális épületek, sírkertek és templomok őriznek vagy tesznek megidézhetővé a látogató számára.

Az ezredforduló időszakában a tartományban kirobbant és a *Banda-szigetekre* is kiterjedt etnikai-vallási szembenállásra visszavezethető véres polgárháború következményeként a keresztények elmenekültek, így manapság a szigetek lakossága 97%-ban muszlim. A megváltozott népességösszetétel ellenére a szigetekre látogató egyszerre figyelheti meg a gazdag történelmi múlt nyomait, a modernizálódó

indonéz társadalom jellemzőit és a páratlan szépségű trópusi természeti környezet részleteit.

Aztán a bandai kirándulás negyedik napján az utazót, aki addigra akklimatizációját tekintve önmagával már igen elégedett volt, és aki már azt hihette, hogy különösebb meglepetés nem érheti, vendéglátói elvitték a szigetcsoport legkeletebbi és legkisebb tagjára, *Hattára*. A szigetcsoport fővárosától, a nagyobb falunyi Banda Neira településtől csónakkal mintegy 12 kilométerre fekvő sziget egyszerre jeleníti meg a kontinensnyi méretű ország bonyolult történelmét, gazdag kultúráját, egzotikus természeti szépségét és tagadja meg mindezt ugyanabban a pillanatban.

A *Banda-szigetek* minden tekintetben átmeneti régió. Földrajzi, geológiai (tektonikai) értelemben Délkelet-Ázsia, Óceánia és Ausztrália érintkezési területén fekszik. Az itt élő közösségek kulturális tulajdonságaikat és nyelvi besorolásukat tekintve a központi maláj-polinéz térséghez tartoznak, és a régiót gyakran nevezik *austronéziának*, amit a köztes helyzet definiálására szokás alkalmazni. Az utazó tekintetét a festői vulkánok, a trópusokra jellemző élénk színek, a zöld és a kék megannyi árnyalata ragadja magával. A látképet a 640 méter magas Gunung Api (Tűz-hegy) uralja. Az aktív bazaltvulkán 1988-ban tört ki utoljára, amikor a szigetek teljes lakosságát átmenetileg a tartomány fővárosába menekítették.

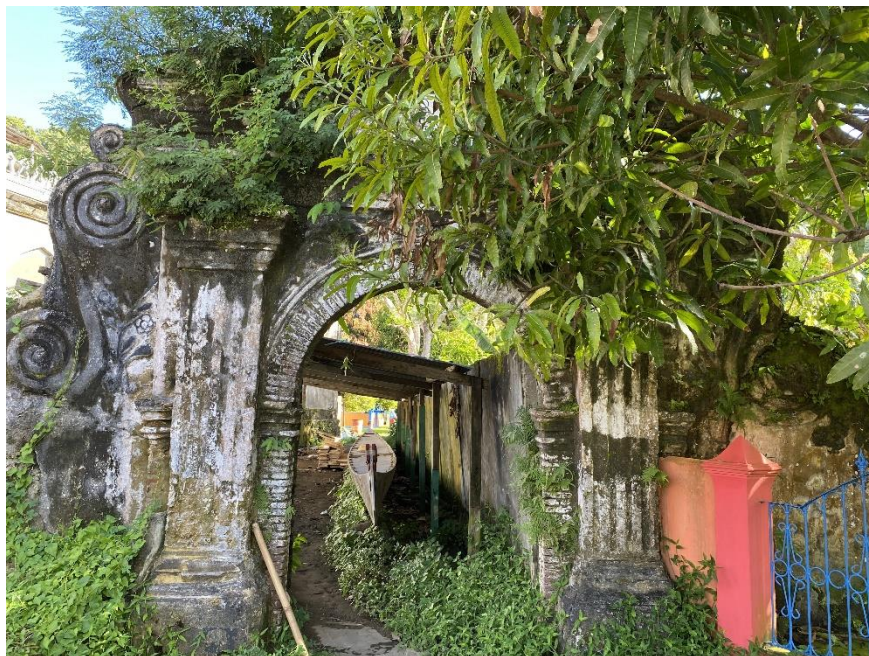
Az utazó számára *Hatta* megközelítése a Banda Neirából kétnaponta egyszer induló rugalmas menetrendű (amikor éppen akad utas) kishajóval, vagy a bérelhető csónakok valamelyikével lehetséges. A reggeli induláskor a szigetek fővárosával átellenben fekvő öbölparti falu (Lonthor) kikötőjétől távolodva a hajók és a móló mögött egészen a partig nyúló esőerdőt figyelhetjük meg. A vízi közlekedés a szigetvilág legfontosabb infrastruktúrája, ami nélkül a társadalmi kapcsolatok és általában a mindennapok működtetése elképzelhetetlen.

A *long boat* faránál vezetők a motor beállításával foglalatосkodik, ami néha gyanúsán elgyengülő hangokat ad, miközben *Hatta* felé haladunk. Foglalkozása, az utasok, vagy áru egyik szigetről a másikra szállítása sok a Fűszer-szigeteken élő számára nyújt megélhetést. A hosszúcsónak a szigetek közötti személyforgalom, áruszállítás és egyáltalán a mobilitás legfontosabb eszköze. A háttérben, a fáradt délelőtti napfényben, a mélykék tenger felett már menetrendszerűen gyülekeznek a trópusi esőfelhők.

A homokos tengerpartjairól híres sziget nevét Mohamed Hattáról, a hollandok elleni függetlenségi mozgalom egyik vezetőjéről, későbbi elnökhelyetteséről kapta, aki 1936-1942 között Banda Neirában töltötte száműzetését. A 2,5 km² kiterjedésű *Hatta-sziget*, holland nevén Rozengain festői természeti szépsége elleplezi sötét történelmi múltját. Az alacsonyan érkező viharfelhők szinte rászakadnak a partra, ami azonban a helyieket kevéssé zavarja mindennapi munkájukban, a halászatban vagy a kagylógyűjtésben.

A sziget 1621-ben a Holland Keletindiai Társaság ellenőrzése alá került. 1627-től a szerecsendió termelést a holland gyarmatosítók a központi *Banda-szigeteken* koncentrálták, ahol hatalmas ültetvényeket hoztak létre, ezért 1634-ben Rozengainon néhány kivételtől eltekintve az összes termőfát kivágták, a lakosokat kitelepítették. A 19. században a hollandok a szigeten büntetőtábor hoztak létre, ahol a bűnözők a telepített teakfa ültetvényeken rabláncra fűzve végeztek kényszermunkát. A gyarmatosítók egykori jelenlétének manapság már csupán néhány többségében romos állapotú épület őrzi az emlékét, mint például ennek a koloniális stílusú 19. század végén épült lakóháznak növényekkel benőtt kapuzata.

A fizikai-földrajzi értelemben távoli és elszigetelt hely az itt élőket alkalmazkodásra, a természeti környezet adottságainak a kihasználására ösztönzi. A szigeten generátorról este csupán néhány órára biztosítják az áramellátást, nincs internet és telefonszolgáltatás, ezért az erre vetődő utazót a kizökkent idő élménye teljes erejével hatja át. A sziget egyetlen településén néhány tucat család halászatból és fűszertermelésből él. A kifogott halakat aztán Banda Neira piacán értékesítik, ezzel szert téve némi készpénzbevételre. A kikötő mellett működő piac standjai egyszerű fatákolmányok, ahol a frissen fogott halakat és az árust a tűző naptól árnyékot adó tető védi.

A háztartások szükségleteinek előteremtése egyébként nem könnyű feladat, mivel a szigetlakók fizetett munkahellyel nem rendelkeznek, ezért jövedelmük legfeljebb a megtermelt és eladott fűszerekből vagy a halászatból származik. Igaz manapság a holland gyarmatosítókat gazdaggá tevő szerecsendió már kisebb szerepet tölt be a helyiek megélhetésében. A *Banda-szigeteken* – és főleg a legnagyobb szigeten, *Lonthoron* – még napjainkban is belefuthat az utazó az évszázados fákba, amelyek termése egykor többet ért mint az azonos súlyú arany. A 17. században 1 uncia (2,8 dekagramm) szerecsendió mai áron számolva 2800 dollárt ért. A 20 méteres magasságot és a kétméternél is nagyobb átmérőt elérő hatalmas fák, illetve a mellettük cseperedő csemeték szellős ligetei lenyűgöző képződményei a természet és az ember közös munkájának.

A szigetet körülvevő és a part mentén húzódó érintetlen korallzátonyok élővilága nagyon gazdag. *Hatta* lakói a változatos és bőséges élelemforrásként rendelkezésre álló tenger ajándékait okosan aknázzák ki. A parti koralltelepek körüli sekély vízben kagylót gyűjtögető gyerekeket az éppen ismét zuhogó eső egyáltalán nem zavarja. Szokás, hogy már a kisebb gyerekek is csónakból halásznak, és zsákmányukkal tevőlegesen hozzájárulnak a család élelemszükségletének biztosításához. Az alacsony merülésű ladikok alkalmasak arra, hogy a szinte a vízfelszín sűrű koralltelepek között könnyen lehessen lavírozni. A gyerekek tevékenységében a játék és a munka magától értetődően fonódnak egymásba. A természetközeli életmód hatást gyakorol a társadalmi szerepekre, a munkamegosztásra, amiből mindenki kiveszi a maga részét.

A szigetek körüli tenger kristálytisza. A benne virágzó buja életformák, növények, kagylók, korallok, halak komplex és rendkívül érzékeny egyensúlyban működő ökoszisztémát alkotnak. A pontosan érkező trópusi esőt az alacsonyan hömpölygő szürke felhőtömegek menetrendszerűen szállítják. A jelenséget a színek, a zöld, a szürke, a kék, a sárga és ezek mindenféle árnyalata teszi lenyűgöző látványnyá. Föld és ég találkozásánál a homokos fövényre kihúzott hajó látványa ellenállhatatlan erővel irányítja a szemlélődő tekintetet az egymástól elváló szférák (föld, víz, ég) határvonalainak találkozási pontjára.

A környezetet alaposabban szemügyre véve az érintetlen természet illúziója gyorsan elillan. Az emberi jelenlét és az ezzel együttjáró antropogén hatások, az épített környezet és a természeti erőforrások kiaknázása mellett más módon, valamint a „helyből” sugárzó intakt karakternek ellentmondó formában is tetten érhető. A sekély vízben, a felszín alatt, a korallba beleakadt vörös műanyagdarab, amit a gyenge hullámozgás ide-oda mozgat, ugyancsak megbabonázza a tekintetet. Figyelmeztető jel, hogy a roppant összetett ökológiai rendszer és az ennek a tökéletes esztétikai látványként megtapasztalható formája veszélyben van. Megválaszolásra váró kérdés, hogy a *Hattán* élő és az odalátogatók mikor, hogyan és miért teszik tönkre ezt a páratlan mikrovilágot, illetve egyáltalán elkerülhető-e mindez?

Hatta-sziget és lakosainak életformája példértékűen irányítja a figyelmet arra a problémára, hogy miként tartható fenn a környezet és a benne élő ember egyensúlyi kapcsolatviszonya. A létfenntartási tevékenységek, például a halászat a környezeti erőforrásokra gyakorolt hatása meddig teszi lehetővé azok újratermelődését, illetve iktatja ki a természet önszabályozó mechanizmusait. A kultúra lehet-e korunkban annak a tudásnak a forrása, amely a létfenntartással együttjáró hatásokat a tevékenység korlátozásával tartja kordában? A helyzetben rejlő ellentmondásokat talán jól érzékelteti az alkonyat színeit figyelő fiatal muszlim nő, aki a partról, kezében okostelefonnal merül el a trópusi naplementében.

Hatta-sziget partján kóborolva a természeti szép rendkívül letisztult, egyszerű, mégis formagazdag példáival találkozhatunk. A vihartól kidöntött teakfa sziluettje a fövenyen megkapó látvány. Az elszáradt ágak hatalmas csápokként nyúlnak az apály idején visszahúzódó partszakasz fölé. Háttérben Lonthor felhőbe vesző hegycsúcsai zárják a horizontot. A hely „szelleme” (kami), akár egy sinto zarándok számára is kedves és tanulságos lehet.

Késődélután búcsút vettünk *Hattától*. A távolodó csónak és gondolataikba merült utasok útban Banda Neira felé maguk mögött hagyják a világtól elzárt szigetet. Az itt élők kapcsolata a civilizációval behatárolt. A felnőttek és a kisebb gyerekek közül sokan csak ritkán hagyják el lakóhelyüket. Csupán a helyi termékeket piacra szállító árusok utaznak, vagy az iskoláskorúak kényszerülnek minden hétvége után arra, hogy két nap otthonlétet követően visszatérjenek a városba, ahol általános iskola és középiskola is működik. A csónak tetején alvó fiatalok hetente ingáznak a lakóhely és a bentlakás között.

A hosszúcsonak kabinjának tetején a kollégiumba visszautazó diáklány előre-szegezett tekintete sokatmondó. Maga mögött hagyott otthonától közvetlen és közvetett értelemben is távolodva tekintetében és az eklektikus öltözetben egy generáció dilemmája jut kifejezésre. A muszlim fejkendőre húzott baseball sapka, a *California*-címkés póló és a divatos farmer komoly kontrasztok. A vallási előírások, a hozott otthoni szokások és életmód, illetve a makrokörnyezetből érkező elkerülhetetlen hatások ellentmondásait nem könnyű összehangolni. Az utazás a tengeren *Hattáról* Neirába csupán néhány kilométer és másfél óra, ami a valóságban két egymástól nagyon távoli világ közötti határ átlépése, és alkalmazkodóképességet követel. A szigeten hátrahagyott valóság időtlensége és állandósága áll itt szemben a modernizálódó kisvárosi élet ritmusával.

A szigettől távolodó hosszúcsónak kabinfalán elhúzható fémlemez-ablakon keresztül az utas elé táruló életkép érdekes látvány. Monet híres halászcsonakjaira emlékeztet, az azt inspiráló impressziókat idézi. A felvétel festmény-hatását erősíti, hogy a kamerafókusz a csónak oldalfalán kissé elmosódott, míg a képmetszet éles. Az egynapos kirándulás a rendelkezésre álló korlátozott időkeretek miatt legfeljebb benyomásokat enged megfogalmazni *Hattáról*, társadalmáról és kultúrájáról. Az viszont nyilvánvaló, hogy az utazó szemszögéből, mint minden lokális életvilág, egyszeri, komplex és megismételhetetlen. Az elmosódó kontúrok ellenére részletgazdag látvány olyan, mint az antropológiai megértés: részleges és lezárhatatlan.

*Hatta az utazás legtávolabbi pontja, ahonnan a kutató is hazafelé veszi az irányt. Több mint 14.000 km távolságból, a távolodó szigetet és a hullámos tengeren haladó csónakkabin tetején pihenő iskolásokat látva az otthon fogalma világos értelmet nyer. Az utazó számára az otthon az a hely, ahova azért tér haza, hogy aztán újra útra keljen. *Navigare necesse est.**

Gábor Biczó

TRAVELING IN THE BANDA ISLANDS: HATTA

This article presents a visual exploration of a remote yet culturally rich world. In the fall of 2022, the author travelled to Indonesia as a guest lecturer and visited the historically significant Banda Islands. Once central to the 17th-century spice trade and the rise of the Dutch colony, the archipelago now has a predominantly Muslim population, as the former Christian community disappeared following conflicts in the early 2000s. The islands' rich history, culture, and natural beauty are vividly documented in the accompanying photo essay.

Hegyközi utakon

Egy kutatás pillanatképei

VADÁSZ MÁRTON

A Partium tájegységei között talán az egyik legkevésbé ismert vidék a Bihari Hegyköz, melynek pontos lehatárolása sem egyszerű feladat: más-más Hegyköz-értelmezések születhetnek a néprajzi, földrajzi, közigazgatási vagy történeti megközelítésű vizsgálatokból. Néprajzi szempontból legtágabb értelmezésben a Nagyváradtól északra és keletre fekvő falucsoportot sorolhatjuk ide; ebben az értelemben a tájegység határai északon az Érmellékkel, nyugaton a Bihari-Síkkal, keleten a Rézaljával mosódnak egybe, hiszen a felsorolt vidékek sok esetben hasonló néprajzi jellemzőkkel rendelkeznek, így éles lehatárolásuk sem lehetséges. A Réz-hegységből eredő és az Alföld felé futó Berettyó a terület legjelentősebb vízfolyása, a Hegyköz két nagy múltú és máig jelentős települése, Szentjobb és Szalárd is a folyó partjára települt. A 16–17. század háborúit az Alföldhöz képest szerencsésen átvészelte a vidék, Várad 1660-as eleste és a felszabadító háborúk azonban nyomot hagytak a Hegyközben is: a megfogyatkozott népesség pótlására ekkoriban érkeztek nagyobb számban románok, majd a 18. század közepétől kezdve szlovák és német telepesek is megtelepedtek a vidéken. Ennek a multietnikus képnek az egyik legszebb példája Hegyköztóttelek, ahol németek, szlovákok és magyarok éltek együtt, de érdemes megemlíteni a Berettyó Szalárd és Margitta közti szakaszát is, ahol magyar és román lakosságú falvak váltják egymást.

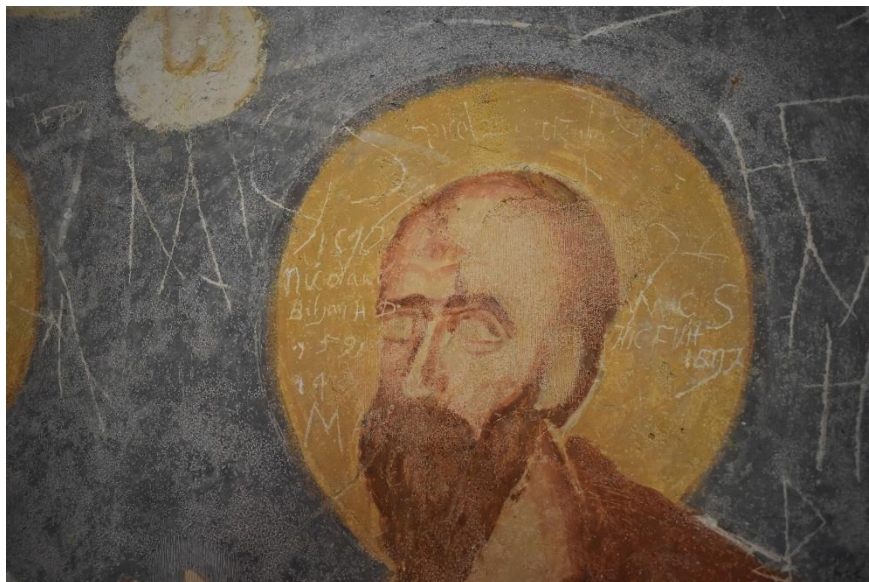
Ez a vidék – gazdag népi kultúrája ellenére – nagyon sokáig kimaradt a néprajzi kutatások látóköréből. A rendszerváltás előtt Dukrét Géza végzett jelentős gyűjtőmunkát a Hegyközben, majd a határok megnyílása után, az 1990-es évektől Varga Gyula figyelme is a térség felé fordult, illetve érdemes még megemlíteni a Hatvani István Szakkollégium első hegyközi kutatását, melynek eredményeiből 2013-ban kötet is született. Ez utóbbi munka folytatásaként a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének doktoranduszai és hallgatói a Hatvani István Szakkollégium támogatásával 2023 óta folyamatos terepkutatásokat végeznek a térség-

ben. A kutatók a Hegyköz komplex vizsgálatát tűzték ki célul, így megkezdődött hagyományosnak tekinthető néprajzi témák feldolgozása (népi építészet, temető-kultúra és történeti néprajzi vizsgálatok), illetve az emlékezettel elérhető folyamatok vizsgálata (például a termelőségvetkezethez vagy a Ceaușescu-rendszerhez kapcsolódó narratívák felgyűjtése) is megindult. Eddig közel 20 faluban készültek életútinterjúk, fotódokumentációk, illetve a Hegyköz szinte teljes területén megindult a református egyházközségek kezelésében lévő 18–20. századi iratanyagok feldolgozása is.

A fotók a hegyközi falvak földrajzi környezetére, épített örökségére, az itt élő emberekre koncentrálva szeretnék bemutatni a térség kutatásának eddigi eredményeit. A válogatás alapja az volt, hogy lehetőség szerint minden fontosabb, tudományos szempontból jelentős kutatópontról jelenjen meg egy-egy jellemző részlet, de az így nyújtott kép természetesen nem lehet teljesen objektív, hiszen a kutató szemszögén keresztül mutat be egy sokszínű, különleges vidéket.

A hegyközszentmiklósi temetődombról visszatekintve tipikus hegyközi lát-kép tárul az ember szeme elé. A Hegyköz falvainak többsége ilyen dombvidéki település, csak néhány határ menti falu fekszik teljesen sík vidéken. A természeti adottságok meghatározták az építkezést és a gazdálkodást is. A dombok között megbúvó falu legmagasabb épülete a református templom, a település házai vagy a 19–20. század fordulóján épült „hosszúházak”, vagy az 1960-as évektől elterjedt „kockaházak” típusába sorolhatóak. A környező dombokon intenzív szőlőtermesztés folyik, ami az érmelléki szőlőkultúra folytatásaként napjainkban egyre jelentősebb szerepet játszik a térség gazdálkodásában.

Egy szokatlan nézőpont – „graffitik” Sír Árpád-kori templomának falképein. A falu dombtetőre épült 800 éves templomának falképeire már Rómer Flóris is felfigyelt, feltárásuk és restaurálásuk azonban 2002-től vette kezdetét. A teljesen felújított templom freskóin meghagyták az idők nyomait, így a sokévszázados bevéséseket is. A képen Nicolaus Bihari (Bihari Miklós) 1591-es és egy ismeretlen 1697-es kéznyomát láthatjuk; utóbbi a monogramja mellett lakonikus tömörséggel ennyit jegyzett fel a templomfalra: *hic fuit* (itt volt). A Hegyköz viszonylagos nyugalomban vészelte át a 16–17. század háborúit, így a sűrű településhálózat mellett a falvak Árpád-kori templomai is fennmaradtak: ezeknek az egyik legszebb példája Sír református temploma.

A Szalárd határában álló Adorján vára a XIII. század óta őrzi az Erdély felől az Alföldre tartó, Berettyó-menti utat. Szalárd és Hegyközszentimre (a vár mögött balra a falu református temploma) a Hegyköz két jelentős települése. Szalárd középkori eredetű temploma a Csáky család temetkezőhelye volt, az uradalmi központként is funkcionáló település később a környező falvak gazdasági-adminisztratív centrumává nőtte ki magát. A református egyházközség 18. század végéről napjainkig szinte hiánytalanul fennmaradt irattára a történeti néprajz és a 18–19. századi mindennapok rekonstruálásának pótolhatatlan értékű forrása.

Szentjobb neve beszédes – egy időben itt őrizték Szent István király jobb kezét, később apátság és vár is állt a településen. A magyar lakosságú, de jelentős cigány kisebbséggel is rendelkező falu a Hegyközben ritka módon római katolikus többségű, birtokosa a szentjobbi apát volt. Jelenleg szőlőkultúrájáról és a képen is látható, eredeti állapotában fennmaradt vízimalmáról híres a település.

Öreg fejfák Hegyközszentmiklós temetőjében. A Hegyköz temetőkultúrája főbb vonásaiban hasonlít a Bihari-Sík temetőire. A módosabb parasztgazdák már a 19. század végétől kőből vagy márványból emeltették síremlékeiket, melyeket a térség gazdasági központjában, Nagyváradon készítettek el. Teljesen más stílust képviseltek a fejfák, melyek a leggyakoribb sírjelek voltak a temetőben. Faragásuk szinte minden településen eltérő volt, hiszen egy-egy ügyes kezű helyi fafaragó készítette őket, az adott település hagyományai szerint. Egészen a 20. század közepéig a fejfa volt az uralkodó sírjel a térségben, ekkoriban kezdett elterjedni a beton sírkő, ami a század végére szinte kiszorította a fejfákat. A legrégebbi példányok az 1930-as, 1940-es évekből származnak; a korábbiak szinte kivétel nélkül elkorhadtak napjainkra.

Díszes homlokzatú, ívelt oromzattal épített, úgynevezett népies barokk ház Pelbárhidán. A Bihari Sík peremén fekvő település földrajzi szempontból nem tekinthető a szorosan vett Hegyköz részének, ugyanakkor a kutatásba bevontuk ezt a települést is. Gazdag népi építészeti örökségének egyik szép példája a 19–20. század fordulóján épült népies barokk ház, ami jól példázza a térség paraszti gazdaságainak egykori anyagi erejét, reprezentációs igényét. Ez a háztípus jelen van a legtöbb hegyközi településen. Nem köthető egyetlen etnikumhoz, hiszen a magyar falvak mellett például jellemző a teljesen román lakosságú Sítervölgyre is, ahol feltételezhetően a jómódú magyar parasztházak hatására terjedt el. A jobbágyfelszabadítás után a kellő méretű, felszereltségű és vállalkozókedvű gazdagok gyorsan kapitalizálódhattak, amit elősegített a vásáros központ, Nagyvárad közelsége, illetve a 19. század végén megépült, a vidéket átszelő vasút vonal is: ennek a korszaknak a lenyomata a térség népies barokk építészete.

Lovasszekér halad Hegyközszentmiklós központjában. Míg Magyarországon a lóval történő teherszállítás a motorizáció miatt napjainkra szinte teljesen háttérbe szorult, Romániában, így a Hegyközben még viszonylag gyakori látvány a lovasszekér. Bár nem köthető egyértelműen etnikumhoz, a Hegyközben is jellemző, hogy a cigány családok gyakran tartanak mind haszonállatként, mind státusszimbólumként lovat, így körükben a szekérrel való közlekedés, teherszállítás is gyakoribb.

Székelykapu Hegyköztótteleken. A Hegyköz dominánsan magyar lakosságú, de a szuburbanizáció és az emelkedő nagyvárosi ingatlanárak miatt a 2000-es évektől egyre intenzívebb a román nemzetiségűek beköltözése a vidékre. Jó példa erre a Hegyközpályi mellett felépült új lakónegyedek esete: a rendszerváltáskor még színmagyar faluban a legutóbbi népszámláláson már csak a lakosság 50%-a vallotta magát magyarnak. A vegyes nemzetiségűvé válás felerősítette az etnikus jelképek használatát, illetve a szimbolikus térfoglalás erősödését is. Magyar részről ilyenek a világháborús emlékművek, a térség magyar történelmi személyiségeinek szobrai, de akár a Hegyköztől alapvetően idegen székelykapu felállítása is magyarságszimbólumként értelmezhető. A folyamat természetesen román részről is megindult, hagymakupolás ortodox templomok és túlméretezett zászlók képében.

Rifnyák István Hegyköztóttelek legidősebb lakója, 1935-ben született. Tóttelek vegyes, magyar-német-szlovák lakosságú település. Napjainkban a német vagy szlovák eredet inkább csak a település lakóinak vezetéknéveiben él tovább, az általánosan használt nyelv már a 20. század elején is a magyar volt. A Hegyköz-kutatás során készülő életútinterjúk célja, hogy a minden kutatónál más-más vizsgált téma feltárásán túl az itt élő emberek sorsáról, mindennapjaikról is képet kapjunk. Pista bácsi – életkorából adódóan – a második világháború előtti évekről, a „kis magyar világról”, a második világháborúról és a szocializmus évtizedeiről is tud mesélni. Nagyszüleitől, szüleitől pedig még korábbi történeteket is hallott, többek között az első világháborúról is. A képen egy 1916-os emléklapot mutat, ahol a négy szövetséges uralkodó közé helyezték el Pista bácsi egyik rokonának első világháborús katonafotóját.

Az eddigi öt hegyközi terepmunka során készített interjúk, fotók, dokumentációk nagy vonalakban segíthetnek megrajzolni a tájegység néprajzi arculatát, de természetesen még nagyon sok munka áll a kutatócsoport előtt. Az eddigi gyűjtések megmutatták, hogy a vidék érdemes a mélyebb kutatásokra, hiszen a már megkezdett vizsgálatok is jelentős eredményeket hoztak. Terepről hazafelé ehhez hasonló kép búcsúztatja a kutatókat: a dombok egyre távolabb kerülnek, pontokká válnak a szőlősorok aljában megbúvó préházak és a falu épületei, végül a határt átlépve már csak távoli, kéklő derengésnek tűnnek a Hegyköz dombjai.

Márton Vadász

ON MOUNTAIN ROADS: SNAPSHOTS OF A RESEARCH PROJECT

The area of Bihari Hegyköz is a lesser-known part of the old Bihar County: in the most general sense, villages north and east of Nagyvárad with a mixed Hungarian and Romanian population belong here. The photo essay provides snapshots of the ethnographic research conducted in the region since 2023. The work of the research team aims to provide a complex ethnographic study of the region, including, social-ethnographic, agricultural-ethnographic and historical-ethnographic topics. The photographs taken in 2023 and 2024 show the people living in the area, the medieval and modern built heritage of the region and the diversity of the landscape through a few important research points. Some of the examples include the castle of Szalárd, one of the historical centers of the region, the view of Hegyközszentimre, famous for its viticulture, the medieval fresco in the church building of Siter with 16th–17th century “graffiti,” or the snapshot of a horse-drawn carriage from Hegyközszentmiklós, which spectacle is becoming increasingly rare.

Patakországban járva – a gyimesi csángó gondolkodásmódról

SZABÓ HENRIETT

A kortárs néprajzban konszenzus alakult ki arról, hogy a tudásterület 19. századi kialakulását meghatározó tárgy, a parasztság kultúrája és társadalma, és az ennek színteréül szolgáló falu eredeti, a hazai etnográfia kibontakozását egykor döntően befolyásoló formáját tekintve gyakorlatilag eltűnt. Az elmúlt évtizedben a Kárpát-medence különböző lokális világait kutatóként látogatva a megállapítással alapvetően egyetérthetünk. A paraszti életmód, értékrend, társadalmi szokásgyakorlatok és minden más klasszikus attribútum többsége már nyomokban sem létezik. A modernizálódó, majd sokhelyütt átalakuló vidéki társadalom kultúrájában óriási törést okozott a népesség megélhetését szolgáló paraszti kisüzemek ellehetetlenülése, a részben önellátó gazdálkodási gyakorlat és az ezt megalapozó generációk sokaságán keresztül hagyományozódó tudás eltűnése. Végig tekintve a mai vidék megannyi és nagyon heterogén lokális kisvilágain mindenütt feltűnő, hogy a falvakban élő népesség életmódja, szokásai, kultúrája, megélhetését szolgáló munkatevékenysége egyáltalán nem, vagy csak alig emlékeztet a helyek évszázados örökségére.

Talán ezért is ért meglepetésként találkozásom Gyimessel. Először 2016-ban jártam a Kárpátok keleti vonulatai mögött, a Tatros völgyrendszerében meghúzódó vidéken. A néprajztudományi és antropológiai vizsgálatok sokaságának színteréül szolgáló megejtő szépségű hegyvidéki táj és népessége engem is rabul ejtett. A közhelyesen szólva „agyonkutatott” mikrorégió esetében és az első benyomásokra hagyatkozva is világossá vált, hogy a gyimesi csángók hagyományos életformája ugyancsak úgy alakult át, hogy a klasszikus néprajzi örökséget leíró és elemző munkák alapján egyáltalán nem ismernénk rá. Ahogy azt nagyon sokan, például Ilyés Zoltán a rendszerváltás idejétől módszeresen végzett kutatásaiból megismerhetjük, a gyimesi társadalom és kultúra a 90-es évekig rezervált kvázi archaikus arculatát nagyon hirtelen veszítette el. Ennek okai a szokásosak: fiatalok elvándor-

lása, a hagyományos gazdálkodó életforma versenyképtelenné válása, a hagyományos kulturális gyakorlatok – viselet, rítusok, ünnepek, kaláka stb. – elhagyása. A nosztalgiától és a hagyományos kultúra megélése iránti igénytől vezérelt örökségturizmus természetesen, ahogy más hasonló helyek esetében is megszervezte kikapartintézményeit: skanzen, néptánc tábor, hagyományőrző bál, kalyibalátogatás, kirándulás az esztenára. Mindezt azonban a piaci kereslet szabályozza és működteti, nem pedig a csángók mindennapi életéhez tartozó komplex szociokulturális tevékenységének rendszere.

Talán éppen ezért volt hatalmas meglepetés találkozásom Antal Péterrel, vagy ahogy a helyiek ismerik „Gazda” Péterrel. Világképe, értékrendje, családja és fiainak valamint unokáinak nevelése mintha teljes mértékben szembe menne azokkal a folyamatokkal, amelyek környezetét átalakították és bizonyos elemeit tekintve az életébe beszivárogtak. A mobiltelefon használata, az akkumulátorról működtetett villanypásztor, a hegyi istálló tetejére szerelt napelem, a benzinmotoros fűkasza, a digitális plazmatévé a technikai modernizáció látványos jelei. Ennek ellenére a személyében megismert érzékeny, széleslátókörű és mikrovilágát rendkívüli komplexitásban ismerő parasztember gondolkodásmódja, a mindennapi cselekvéseit irányító szabályok, elvek és értékek a gyimesi gazdálkodók évszázados távlatokra visszanyúló hagyományait követi.

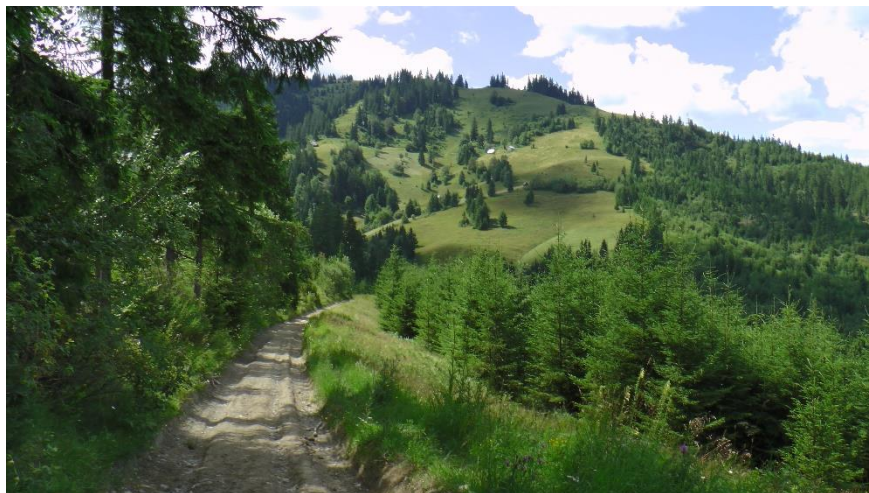
A fotóesszé arra tesz kísérletet, hogy a néző számára megidézzé és leírja az Antal Péter világképét szervező hagyományelemek és értékelvek néhány fontosabb elemét. A felvételek két terepmunka alkalmával 2016-ban és 2022-ben készültek.

„Gazda” Péter, ahogy dédnagyapjától örökölt ragadványneve erre utal, a gyimesi viszonyok között jeles gazdálkodó családból származik. Unokájával, az akkor hatéves Hunorral éppen útnak erednek, hogy az Antalok-patakán található lakásuktól jó három kilométerre található hegyi kalyibáig megtegyék a meredek hegyi kaptatókkal tarkított utat. A nyári időszakban az állatokat a hegyi legelőkön tartó gazdák számára a falu és a tejfeldolgozásának helyül szolgáló magashegyi szállás közti gyaloglás hagyományosan a mindennapok részét képezte. Péter állatait mind a mai napig júniustól az első komolyabb őszi fagyokig a Bán-patak völgye feletti legelőjén tartja. Hunor némi elemózsiával megpakolt hátizsákját viselve tart nagyapjával és szokik bele a gyimesi hagyományos életforma rutinjába, a távolságok és a terep viszontagságainak áthidalását szolgáló kemény gyaloglásba.

A „Gazda” Péter otthonául szolgáló völgy, az Antalok-pataka a képen látható és a Szeret vizébe torkolló Tatros-patak fővölgyéből nyílik. A közigazgatásilag Gyimesközplokhöz tartozó terület magával ragadó alpesi hangulatú környezet. Gyimes földrajzi értelemben már Moldvához tartozó és a 18. században a Székelyföldről benépesedett kistrégió, amely elszigeteltségének köszönheti, hogy kultúrájában és társadalmi viszonyaiban a politikai rendszerváltásig számtalan archaikus elemet őrzött meg. Gyimest közúton Csíkszépvíz felől az 1159 méter magasán átkanyargó út köti össze a Székelyfölddel, és 1897-től Csíkszeredával vasútvonal is könnyíti a helyiek mozgását. Az elszigeteltség oka tehát nem a közlekedés lehetőségének hiánya, hanem inkább a gyimesiek évszázadokra visszanyúló hagyományos életmódjában gyökerező gondolkodásmódnak köszönhető.

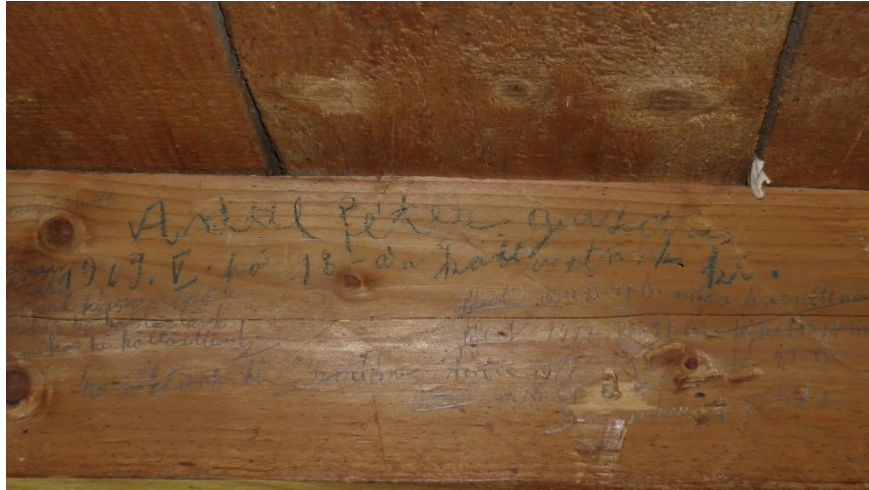
„Gazda” Péter kalyibájához vezető útja a Lapos-nyakán vezet keresztül. Útvonala részben az erdészet által is használt földúttal esik egybe. Antalok-pataki háza kerekén 1000 méteres tengerszintfeletti magasságon található, ahonnan további 300 méteres szintemelkedést kell leküzdenie a gyimesiek szóhasználatában úgynevezett nyáralóig. Az életmódra jellemző kétlakiság, vagy tudományos szakki-fejezéssel élve, transzhumáló állattartás a családoktól rendkívüli erőfeszítést követel. Nyáron a férfiak többnyire a hegyi szálláson végezték az állattartáshoz és a legelőgazdálkodáshoz kapcsolódó teendőket, míg az asszonyok a falusi lakóház környékét látták el, és a kalyibánál előállított termékeket – sajtot, ordát, túrót – szállították a piacra. Péter utolsóként kalyibázó gazdaként ragaszkodik felmenői életformájához. Hegyi szomszédai vagy elhaltak és vagy feladták a gazdálkodást, így a természet, elsősorban a fenyvesek természetes újulatainak formájában hódítják meg az egykori legelőket, ahogy ez az út jobboldalán látható fiatal erdő példáján is jól látszik.

„Gazda” Péter mindennapos sétája során a gyimesiek életformájának a tájkép formálódására gyakorolt hatását jól megfigyelheti. A hegyi legelőkön szabadon mozgó tehenek okos jószágok. Egész napos legelésésüket nem a lejtőirányba, sok energiát követelő föl-le mozgással oldják meg a meredek oldalakban, hanem ehelyett a lejtőre merőlegesen kialakított úgynevezett állattiprásokon közlekednek. A jelenség figyelemreméltó ökológiai következményekkel jár. Az állattiprások lejtőjén a klímaváltozás következményeként hevesebb esőzések és az intenzív erdőirtás hatására is sokkal kevésbé érvényesül az erózió, mivel az oldalakon lezúduló víz pusztítását a lépcsők lassítják. A helyzet, ahogy erre Péter felhívja a figyelmet, azonban fokozatosan romlik. Az egyre kevesebb legelő állat nem csak egy életforma eltűnésének a jele, de a tájra jótékony hatást gyakorló gazdálkodás megszűnése kedvezőtlenül érinti az eróziós folyamatokat is.

„Gazda” Péter kalyibája varázslatos hely. Az éppen megkezdődött kaszálás még nem érte el az öreg faépületet, amit már nagyapja is használt. A fenyőerdő peremén álló házból nyíló kilátás a virágzó rétekre, a Bán-patak völgyére alpesi hangulatot áraszt. Balra a háttérben látható szomszédos kalyibákat már felhagyták tulajdonosai, nyáron nem lakják az épületeket. A ház tetőborítását ugyan Péter is kicserélte és az egykori fenyőzsindely helyett szegecselt bádoglemez védi az épületet a beázástól. A beütött szegек okozta rés szigetelését egészen eredeti módon, söröskupakkal oldották meg, példázva a gyimesiek barkácsoló leleményét. A kalyiba Péternek nyáridőben gyakori szállása, sokszor hosszú hetekig nem megy haza, hanem az állatok szükségleteihez igazodva éli mindennapjait.

„Gazda” Péter a ház deszkázatába több mint fél évszázada feljegyzí, hogy az adott évben mikor történt meg az állatok felhajtása és a kiköltözés a kalyibába. A paraszti életforma rendszerét meghatározó éves ciklus a gyimesiek számára egyik legfontosabb eseménye a tavasz kezdete. Az első bejegyzés 1969. május 18-án keletkezett, amikor Péter 16 éves korában szülei jószágaival költözött ki a hegyre. A dátumok nyilvántartása a gondolkodásmód és az azt jellemző mentalitás hű tükre, ami a hagyományos transzhumáló életformában élő csángók időfelfogásáról is jól árulkodik. Az állatok szükségleteihez igazodó napi ritmus a nyári legelőgazdálkodás során a modern társadalmainkban jellemző időkezelést felülírja, mintegy elidőtlenedést eredményez. A reggeli kihajtás – az állatok egy karámmal elhatárolt területen a kalyiba mellett elrekesztve éjszakáznak – az etetés, az itatás, a fejés, a behajtás rendje szükségtelenné teszi az óra-idő, vagy akár a napok – kivéve a vasárnapot – nyilvántartását. A kiköltözés dátuma, majd a teleléskor a faluba történő visszaköltözés pontos rögzítése az év múlásának kereteit képező időpontok.

A kalyiba atmoszféráját meghatározza, hogy az odagyűjtött tárgyak többsége olyan berendezési elem, amire a lakóháznál már nincsen szükség. Péter dédnagyapja fényképét mindig büszkén mutatja. Az első „Gazda” Péternek nyolc gyermeke volt, Péter apjáié pedig nyolcan voltak testvére, míg neki már csak egy bátyja és egy húga született. A szokások szerint minden testvér azonos módon volt jogosult a szülők örökségére, ami a birtokok elaprózódásához vezetett. Péter generációja, de még inkább két fia esetében a kicsi birtok, már önmagában nem elegendő a család szükségleteinek megtermeléséhez, ezért a gazdálkodás mellett kiegészítő munkavállalásra volt szükség. Péter húsz évig szolgált éjjeliőrként a csíkszeredai üzemanyagtelepen, miközben párhuzamosan intenzíven gazdálkodott. Gondolkodásmódjára a városi munka és környezet, ahogy a bukaresti katonaévek gyakorolt ugyan hatást, de a föld és az állatokhoz kötődő zsigeri mentalitását nem változtatta meg.

A kalyiba akár egy jól szervezett és gazdag kiállítási anyaggal büszkélkedő „tájház” lényegében a hagyományos gyimesi csángó életmód tárgyi kultúrájának számtalan elemét őrzi. Péter nagyon büszke arra, hogy fiainak és unokájának is megtaníthatta a hagyományos tejjeldőködés technológiáját, a túró- és sajtkészítést, az orda főzését, a tej beoltását és minden más részletet, amit szüleitől elsajátított. Felfogásában gazdálkodói tudása olyan örökség, amit kötelessége leszármazottainak továbbadni. A többségében fából készült munkaeszközök és használati tárgyak jól megmunkált darabok. A tárgyak egy részét maguk állították elő, míg sokat a helyi piacokon még szüleik vásároltak, hogy generációkon keresztül szolgálják a családot.

A nyári szállás nem csupán a kalyibát jelenti. Az épületegyüttes fontos elemei még az ólak és a közelben található szénatároló építmények. A szénatartóba a nyáron a kaszálón készített takarmányt tárolják télre, amikor a havas utakon szánokkal könnyen leszállítják az állatoknak szükséges mennyiséget. A szénatartó egyszerű deszkaépítmény, amit Péter fiai egy napelemmel szereltek fel. Az akkumulátorban tárolt áram az éjszakai karám és most már az egész legelőt körülvéő villanypásztor működtetéséhez szükséges. A technológiai újítás nem csak azt akadályozza meg, hogy az állatok elkóboroljanak, de valamiféle védelmet jelent az egyre elszaporodó medvék ellen is, amelyek komoly károkat okoznak a gyimesieknek. „Gazda” Péter szerint a hegyi állattartás megszűnésének egyik oka az állandósult medveveszély, amitől ő is tart, de kutyájában és fejszéjében bizakodva nincs szándékában feladni ősei életformáját.

A „szénacsinálás”, ahogy a helyiek mondják, a nyár legfontosabb munkája, a télre felkészülés és a gazdaság működésének meghatározó alapja. Az általában június végén kezdődő első kaszálás szénája adja a takarmánytartalék alapját, amihez az augusztusi második kaszálás, a sarjúkészítés járul még hozzá. Péter két fiával, Jánossal és a fiatalabb Imrével rakják a szénásszekeret. Minden mozdulatban a végtelen gyakorlottságot figyelhetjük meg. A jelenet háttérét képező természeti táj, a Silye-tető (1089 m) és a Tatros fővölgye bukolikus látványt idéz.

A szénásszekér a paraszti idénymunkában mindig és mindenütt esztétikai teljesítmény is. Nincs ez máshogy „Gazda” Péter esetében sem, aki fiaival és unokájával együtt, rendkívüli műgonddal, minden szénaszálat „feltakarítva”, a szekér merőleges oldalait szimmetrikusan megtervezve és simára fésülve készítette el „alkotását”. A Kápolna-pataki kaszálóról hazáig tartó út kötelező megállója a kocsmá, ahol Péter és fiai egy korsó sör mellett ecsetelték a meredek lejtőn megélt megpróbáltatásokat, a csúszkáló lovak és gazdáik küszködését. A szekér a szusszanásnyi pihenő idején a kocsmá előtt állt, ahol mindenki láthatta, hogy vannak még olyanok Gyimesben, akik „tisztességes szekeret tudnak rakni.” Péter magatartásában a paraszti gondolkodásmódra jellemző éthosz és kötődés minden sajátosságát megfigyelhetjük. A „szép” szekér nem funkcionális értelemben jelentős teljesítmény, hanem a munka minőségének belső mértéke.

Beszélgetéseim Péterrel megértették velem, hogy a gondolkodását meghatározó értékek és szabályok rendszere nem képezhető le közvetlenül. Érdekes tapasztalat annak belátása, hogy mennyivel jobban érti azt a világot, ami minket, kutatói körülményeinket és társadalmunkat meghatározza, mint ahogy mi megértjük őt. Ennek oka, hogy a személyében és életmódjában képviselt hagyományos paraszti gondolkodás működése olyan szabályokat követ, amelyekről ugyan a néprajzi leírásokból és antropológiai elemzésekből sokat tudhatunk, de mindennapiságában benne élésről csak közvetett tudásunk lehet. Kiskarimájú „csángós” kalapjában és élénk mimikával magyaráz arról, hogy mennyi minden változott meg életének 71 éve alatt. Az 50-es évek Romániájában kisgyermekkorra, majd a gazdálkodásba tanulva ifjúsága a korai Ceausescu-időszakban, aztán a kemény diktatúra, majd a rendszerváltás óta eltelt három évtized zavaros korszakán keresztül gyimesi gazdaként talált magának utat. Fiait, majd később unokáit nevelve hite szerint ez jelenthet stabilitást a következő generációk számára is.

Péter, fia Imre és unokája Hunor elégedettséggel és vidáman néznek a kamerába az antaloki családi porta udvarán és a Magdolna-napi búcsú délutánján (2022. július 22). Imre mellett, hogy folytatta apja gazdálkodói gyakorlatát, – lovakat tart, jószágot nevel – autószereléssel is foglalkozik. Családi beruházként a szomszédos telken felépített kisműhelybe az egész településről hoznak mindenféle javításra szoruló járművet. Hunor nagyapjának és édesapjának is aktív segítője minden hagyományos paraszti munkában. Emellett aktív hagyományőrző, a helyi néptánc-csoport tagja és a gyimesi népzene is szorgalmasan tanulja. A generációkon keresztül öröklődő kulturális tudás lényege, hogy a családban mind a mai napig olyan kohéziós tényező, ami figyelemreméltó módon áll ellent a makrókörnyezetből érkező eróziós hatásoknak. Ahogy Péter gondolkodásmódját is a megörökölt paraszti világkép uralja annak ellenére, hogy életében számos modern eszköz és hatás szervesült, ez többé-kevésbé a következő generációk mentalitását is meghatározza.

Hunor vonzódása a gyimesi hagyományos zenei és táncörökséghez generációjában nem egyedülálló. Sára Ferenc, Magyarországról a 90-es évek közepén Gyimesbe telepedett koreográfus és népzenekutató feleségével kezdeményezte a helyi iskolában a gyimesi táncok visszatartását a fiataloknak. Hunor esetében azonban nem visszatartásról volt szó. Nagyapja és édesapja is a 70-es, majd a 90-es évektől rendszeres szereplői voltak alkalmi hagyományőrző formációknak és előadásoknak. A „Gyimesi vadvirág” címmel felújított és előadott népszínművel nagy sikerű turnét tettek Magyarországon is. A családban a tánc és a zene szeretete töretlen hagyomány, ezért Hunor érdeklődése a gyimesi népzene alapját képező teknőgardon iránt nem meglepő. Az sokkal inkább érdekes, hogy ezzel kortársai és a helyi fiatalok között is kiemelkedik. A saját kulturális hagyomány személyes identitáselemként történő szervesülése elválaszthatatlan nagyapja gondolkodásától és értékrendjétől, amivel még sok gyimesi szemében is anakronisztikusnak tűnik.

„Gazda” Péter és Hunor „vigyázkodnak”. A gyimesiek által használt ige jelentése bonyolult, de jól illeszkedik a hagyományos csángó gondolkodásmódba. Egyszerre jelenti valami szemlélődő megfigyelését, illetve az abban való elmerülést. A megfigyelő és a megfigyelt itt speciális kapcsolatban áll egymással, ahol a megfigyelői pozíciót áthatja az elidőzés értelmében vett befogadása a környező világnak.

*Henriett Szabó*WANDERING IN THE „CREEK-COUNTRY” – ABOUT A LOCAL FARMER’S
WORLDVIEW FROM GYIMES

This study examines key aspects of the worldview of a local farmer, Péter Antal, shaped by traditional values and cultural heritage. The value system of Antal, his family, and the upbringing of his sons and grandsons stand in contrast to the social and economic transformations that have reshaped their environment. His mode of thought—marked by a deep understanding of his immediate world and guided by enduring rules and principles—reflects the centuries-old traditions of the farmers of Gyimes.

„A gift to the People” – A londoni Horniman Museum&Gardens

KAVECSÁNSZKI MÁTÉ

*„It is marvellous to see assembled in one place, so many aspects of the world around us.”
(Sir David Attenborough)*

A dél-londoni dombok tetején, Forst Hillben, Dulwich határában található múzeum jóval kevésbé ismert, mint South Kensington, Westminster vagy akár Bloomsbury világhírű gyűjteményei. Holott a Horniman Museum & Gardens büszkélkedhet az Egyesült Királyság egyik legjelentősebb néprajzi – antropológiai gyűjteményével és egy talán szokatlannak mondható komplexummal, amely természettudományi gyűjteményeknek, egy roppant méretű és nemzetközi jelentőségű hangszergyűjteménynek, illetve tanösvényekből, állatsimogatókból, akváriumokból és tematikus kertekből álló ún. Living Collection-nek ad helyet egy óriási, 16.5 acre nagyságú (1 acre csaknem 4047 m²) parkosított területen.

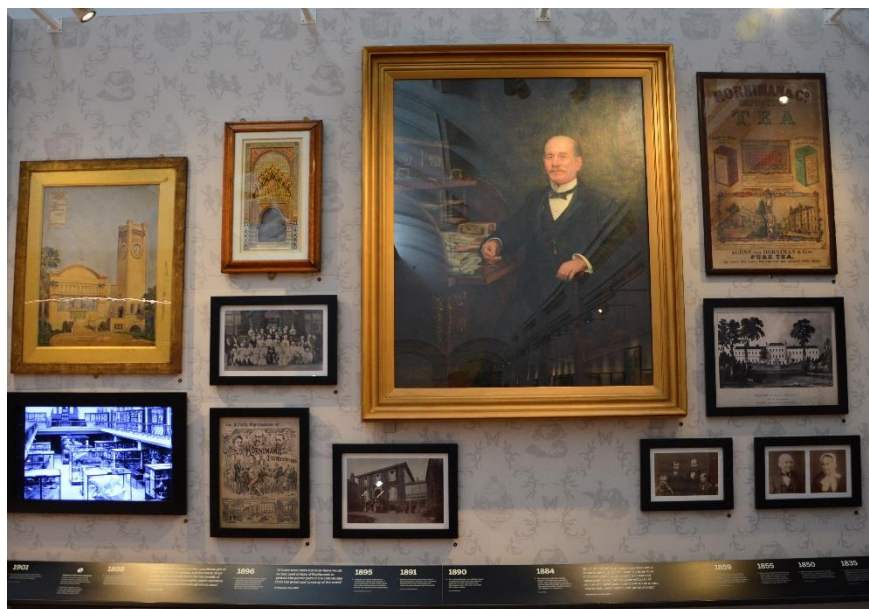
A Horniman messze kívül esik még a merészebb kezekkel megrajzolt londoni turista útvonalak körén is: London klasszikus találkozási pontjától, a Marble Arch-tól számítva is közel másfél órás föld alatti és feletti utazást igényel, amely során fokozatosan távolodunk el London közismert, agyonlátogatott helyszíneitől és válnunk tömegközlekedő részesévé a „helyiek” hétköznapijainak, ahogyan elhagyjuk a Dockland, majd Greenwich térségét és Lewisham-en keresztül megérkezünk Forest Hillbe. A Hornimant a külföldi turisták kevésbé ismerik. Termei nem a bábeli nyelvkeveredéstől és a masszív egészé összeállt embertömeg morajlásától, hanem kisgyermekes családok keltette lármától és angol iskoláscsoportok gyerekzsivajától hangosak.

A Horniman sok szempontból tekinthető egyedinek még a brit múzeumok sorában is. Mintegy 350.000 tárgyat számláló állománya természettörténeti, hangszertörténeti és etnográfiai gyűjteményekre tagolódik. A múzeum vállalt missziója a világ kultúrájának és a természeti környezetnek a bemutatása, ember és természet kölcsönhatásának érzékeltetése. A Horniman London egyetlen olyan múzeuma,

ahol a kultúra és a természet egymás mellett tanulmányozható. A múzeum, különösen az etnográfiai gyűjtemény kortárs tárgyak gyűjtésével is foglalkozik – a kiállítások jelentős része kortárs antropológiai témák bemutatását vállalja. A múzeum igazi élményközpont: családok, kisgyermek és szépkorúak aktív kikapcsolódását segíti elő. Tárlatai mellett művészeti programok befogadására alkalmas terekkel, díjnyertes kertekkel, napozóteraszokkal, pillangóházzal, állatokat bemutató tanösvénnyel és a Londonra nyíló páratlan kilátással vált igazán népszerűvé.

A hatalmas gyűjteményből most elsősorban a néprajzi-antropológiai részleg bemutatásával igyekszem megidézni a Horniman szellemiségét.¹

¹ Lásd bővebben Hornimon Museum&Gardens. Guidebook, 2020.

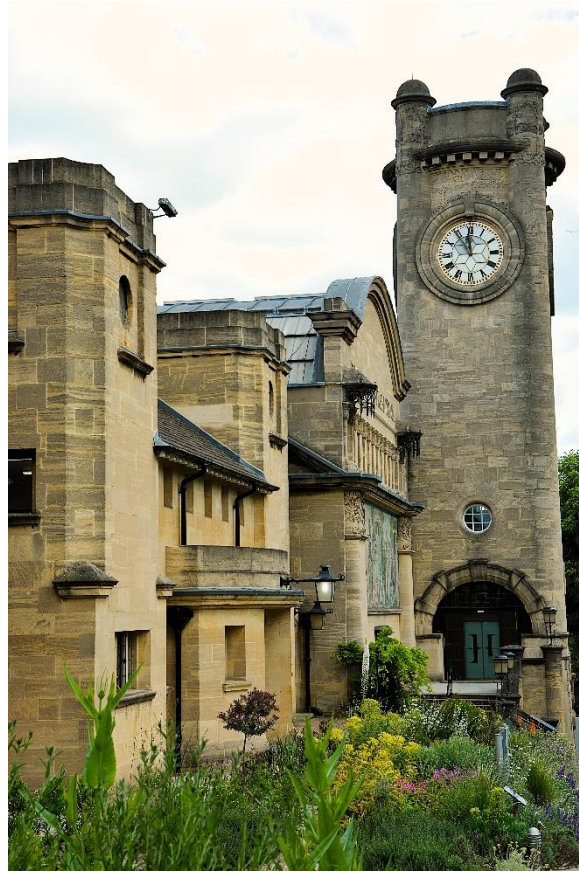
A British Museum magángyűjtemény felajánlásával történő alapítása közismert. A Horniman Múzeum szintén így jött létre 1901-ben. Frederick Horniman (1835–1906) filantróp szellemiségű teakereskedő volt, reformer, liberális párti parlamenti képviselő, a jóléti reformok egyik élharcosa. Horniman tisztában volt az-
zal, hogy apja és az ő gazdagsága a teakereskedelemből származik, amelyet viszont a brit imperialista politika tett lehetővé a kolonialista elnyomás és erőszak árán. Ez a felismerés vezette arra Hornimant, hogy hatalmas tárgygyűjteményét megnyissa a nyilvánosság előtt. E tekintetben a múzeum eleve a kolonialista örökséggel való kritikus szembenézés egy formájaként született meg, így a kritikai pozíciót évtizedekkel hamarabb tehette magáévá, mint más országos vagy birodalmi közgyűjtemények az Egyesült Királyságban. Az alapvetően filantróp hozzáállás ugyanakkor természetesen nem mentette fel a múzeumot, többek között a tárgy-eltulajdonlás kérdésében.

A műgyűjtés történetében közismert az első, Londonban 1851-ben megrendezett világkiállítás hatása a későbbi múzeumalapításokra nézve. A Horniman is ebbe a sorba illeszkedik, ugyanis Frederick ennek hatására, 1851-ben kezdte meg a tárggyűjtést. A gyűjteményt Horniman 1890. december 24-én a saját otthonában nyitotta meg a nagyközönség előtt, a mai múzeum helyén álló egykori Surrey House-ban (a család még az 1890-es évek elején új ingatlanba költözött, így az egész épületet a múzeum vehette birtokba). Horniman a gyűjteményét kifejezetten a helyi, alacsony iskolázottságú rétegek tanítására, felvilágosítására kívánta használni. Ekkor fogalmazódott meg a múzeum ma is érvényes küldetése: „Bring the worlds to Forest Hill”. A 19. század végén nem volt ez még magától értetődő a közgyűjtemények esetében, az újmuzeológia, a múzeumantropológia, a szociálisan érzékeny múzeum fogalmai és törekvései nem léteztek még ekkor. A művelődési célok elérése érdekében a látogatók ingyenes múzeumi vezetőt kaptak. Jóllehet a múzeum egyes tárlatai ma már díjkötelesek, de a Horniman-féle eredeti részlegek megtekintése többségében – többek között az etnográfiai gyűjtemény is – továbbra is ingyenes.

A múzeumalapító kezdettől a múzeumi létesítmények olyan komplexumában gondolkodott, amely a 19. század utolsó évtizedeiben még igen ritkának számított. Horniman azt akarta, hogy a belső installációkat ahhoz illeszkedő, annak mondanivalóját támogató külső környezet övezze. Így a „holt” természettudományi gyűjteményt erősítse például egy „élő kiállítás” (The Living Collection) is, illetve a hangszergyűjtemény mellett létesüljön zenepavilon. Ma a Living Collection magába foglalja az Akváriumokat (a világ minden tájáról származó vízi környezeteket mutat be, a brit tavaktól a fidzsi-szigeteki korallzátonyokig), az élő állatokat bemutató tanösvényt (Animal Walk, többek között kecskék, juhok, tengerimalacok, nyulak, alpakák), a pillangóházat, a vadregényes botanikai tanösvényt (a Horniman Nature Trail a legrégebbi Londonban), valamint a különböző tematikájú kertet (mindezt 16,5 acre méretű területen). A kertek között kiemelkedő a süllyesztett kert (Sunken Garden), amely az 1930-as években készült, ugyanakkor megemlíthető a belső természettudományi kiállításához kapcsolódó Prehistoric Garden is, amely több ezer éve honos növényeket mutat be.

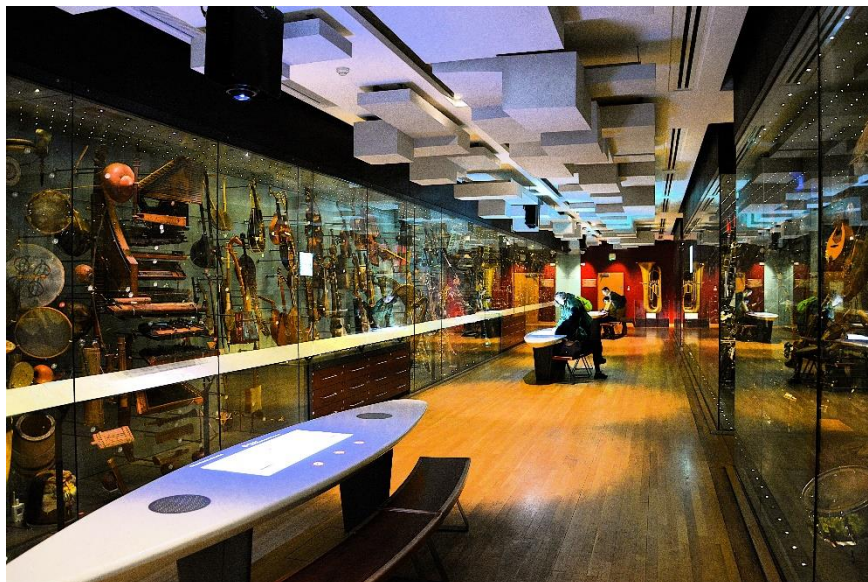
A gyűjtemény már a 19. század utolsó éveiben kinőtte eredeti helyét és Horniman megbízásából a régi helyén egy teljesen új épület létesítése kezdődött meg 1898-ban. Egy olyan épületé tehát, amely eleve rendeltetésszerű múzeumnak épült. Az új, ma is álló épület megnyitásával párhuzamosan történt a gyűjtemény köztulajdonba adása is. Horniman ugyanis az új épületet, a teljes gyűjteményt és a körülötte lévő hatalmas területet London megyei önkormányzatának vagyonkezelésébe adta át. Lényegében tehát az adományozással egy városi múzeum jött létre: „free gift to the people in perpetuity”. Az új múzeum 1901. június 29-én nyílt meg.

A múzeum épülete, amelyet Charles Harrison Townsend tervezett, gyorsan Dél-London egyik nevezetességévé vált. Maga az épület az Új Művészet (Art Nouveau) szellemében született, azon belül is az Arts and Crafts mozgalom stílusjegyeit viseli magán és az Egyesült Királyság egyik legjelentősebb Art Nouveau épületeként tartják számon. Az Art Nouveau szellemisége tökéletesen illeszkedett

ahhoz a szemlélethez, amelyet Horniman képviselt, és amelyet a múzeum épületével, illetve természeti környezetével üzenetként átadni kívánt. Ekképp annak láthatjuk példáját, ahogyan a múzeum épülete és kialakított környezete a múzeum tereiben, az installációkban megnyilvánuló üzenetre ráerősít.

Az új épület létesítéséhez kapcsolódóan születtek meg a múzeum emblematikus arculati elemei. Így például a főépület óratornya (lásd az előző képen), amely nagyon gyorsan a múzeum jelképévé vált. Az óratorony a kerek ablakokkal, a lekerekített élekkel, az életfa motívumokkal a természeti világot hivatott szimbolizálni. Összhangban áll a múzeum üzenetével és egyúttal az Art Nouveau művészi megoldásaival is a múzeum főépületét díszítő mozaik is (tervezte: Robert Anning Bell, címe: *Humanity in the House of Circumstance*): 210 napig készült, mintegy 17000 csempét tartalmaz és az ember korlátait, vágyait, a születést és a halált jeleníti meg, az alakok pedig a művészetet, a költészetet, a zenét, a kitartást, az emberséget, a szeretetet, a reményt, a jótekonyságot, a bölcsességet, a meditációt és a lemondást jelképezik. Szintén itt említhető a főbejárat (London Road) melletti hatalmas totemoszlop, amelyet az alaskai tlingit indián, Nathan Jackson faragott ki 1985-ben a Museum of Mankind-ban (A British Museum néprajzi részlegének kiállítóhelye volt Mayfair-ben 1970 és 2004 között. A gyűjteményt 2004-ben visszaköltöztették Bloomsbury-be, ma is a BM főépületében tekinthető meg). A 20 láb (kicsivel több mint 6 méter) magas oszlop 1985-ben kerül a mai helyére: tetejét totemállat – egy sas – díszíti, míg a faragvány a medvével házasságra kényszerített lány történetét meséli el. Jellegzetes építményként említhető meg továbbá az 1903-ban átadott zenepavilon, amely a kert egyik domboldalában áll és amelyből pszichedelikus látvány tárul Londonra (lásd 3. kép). Illetve említésre érdemes a viktoriánus jellegű télikert is, amely esküvők, partik, egyéb fényűző és látványos események igen elegáns helyszínül szolgál napjainkban.

Az 1901-ben átadott épület belső kiképzése a korszak múzeumépületeivel szembeni elvárásokat tükrözi (a belsőépítészeti megoldás a párizsi Nemzeti Természettudományi Múzeum 1898-ban létesült őslénytani galériáját – *Galerie de Paléontologie et d'Anatomie comparée* – idézi). Az etnográfiai és a természettudományi gyűjtemény két, egymással szembeni, hatalmas, körgalériás teremben kapott helyet, ezekhez csatlakozik a nemzetközi jelentőségű, több kontinensről származó, csaknem 10.000 hangszer tartalmazó hangszer-történeti kiállítás hatalmas terme. A természettörténeti kiállítás jelenleg zárva van a 2026-ig (a múzeum fennállásának jubileumáig) tartó átalakítások miatt. A gyűjtemény (geológiai, zoológiai és botanikai) több mint negyedmillió darabból áll, és fő célja (támaszkodva a *Living Collection* gyűjteményeire is) az emberek és a természet közötti érzékeny kapcsolat bemutatása.

A múzeum természetesen a későbbi évtizedekben újabb és újabb épületrészekkel bővült, belső terei egyszerre tartották meg a történeti elemeket és gazdagodtak modern enteriőrökkel.

A mintegy 100.000 tárgyból álló, nemzetközi jelentőségű néprajzi – antropológiai gyűjtemény egy része (mintegy 3000 tárgy) a World Gallery-ben kapott helyet. A részleg legfőbb célja, Horniman elképzeléseinek megfelelően az emberi kultúrák sokfélesége előtti tisztelgés. A World Gallery az emberi kreativitást, képzelőerőt és alkalmazkodóképességet ünnepli. A kiállítás a lehető legnagyobb mértékben interaktív, jeltolmácsolt filmfelvételekkel, hangzóanyagokkal, a gyermekek számára játszószarkokkal (pl. egy lagosi piaci bódé és berendezése).

A gyűjteményi koncepció kidolgozásában, az installáció kialakításában, az üzenet megfogalmazásában a Horniman kiterjedt közösségi hálózatának több mint 200 tagja dolgozott együtt a múzeum kurátoraival. Köztük voltak helyi csoportok, művészeti szervezetek, közösségi vezetők, nemzetközi múzeumok, tudományos partnerek és a gyűjteményben található tárgyak készítőinek vagy használóinak képviselői is.

A kiállított tárgyak újabban nem kronológiai sorrendben kerültek elrendezésre – e megoldással London nagy közgyűjteményei az ezredforduló táján rendre leszámoltak (pl. British Museum, Tate Modern), hanem mindössze kontinensek szerinti tagolás figyelhető meg, azon belül azonban a régi és az egészen új, kortárs tárgyak keverednek egymással.

Az ősi civilizációkból származó műalkotások és tárgyak mellett olyan kortárs témákról is találhatók történetek, mint az éghajlatváltozás vagy a migráció (pl. jelenleg – 2024 – épp Naomi Hobson *Adolescent Wonderland* c. fotókiállítása a korgalérián). A Horniman szociálisan különösen érzékeny múzeum, amelynek fokozottan kell figyelembe venni a főként a multikulturális Londonból érkező látogatók eltérő kulturális, társadalmi és etnikai hátterét.

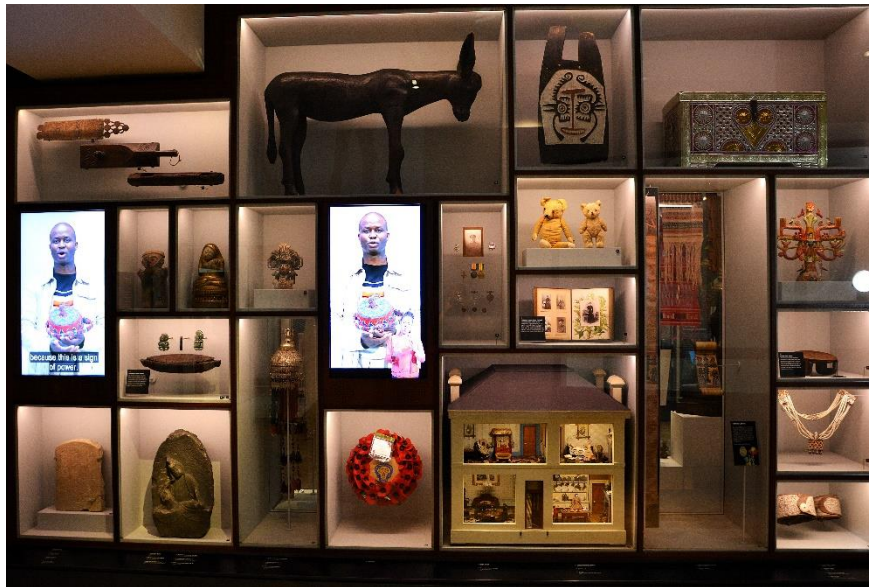
A Horniman Múzeumnak jellege folytán igen hamar szembe kellett néznie a kritikai szempontokkal, hiszen, jóllehet humanista eszmék vezérelték a létrejöttét, a tárgyak megszerzése mégiscsak a kolonializmus jegyében történt. Így 2022-ben például 72 olyan bronztárgy tulajdonjogát adta vissza a múzeum Nigériának, amelyekről bebizonyosodott, hogy azokat az 1897-es brit katonai beavatkozás alkalmával erőszakos körülmények között raboltak el Beninből.

Ráadásul a múzeum gyűjteményének rendszerezése eredetileg a viktoriánus és kolonialista szemléletet tükrözte, ami ma már a multikulturális világban, különösképpen Londonban, nem tartható. Az eredeti interpretáció erőteljes kritikai revíziója mellett a múzeum nemzetközi partnerek bevonásával dolgozik a világ kulturális örökségének gyűjteményen keresztüli etikus és jobban érthető bemutatásán.

Az egyik jelenlegi időszak kiállítás, amely a teázás világkultúrális jelentőségét mutatja be, a szokás kialakulása mellett kiemelten foglalkozik a teakereskedelemnek az imperializmussal, gyarmati elnyomással való kapcsolatával. Ennek okán a kiállítási egységben még tartalmi figyelmeztetést is el kellett helyezni: „a kiállításon

a következő témákat járjuk körül: erőszak, szexizmus, rasszizmus, rabszolgasorba taszítás, kényszermunka, szexuális erőszak, függőség.”

A múzeum tárlatot szentelt 2020-ban a függetlenségének 60. évét ünneplő Nigériának, ahonnan a Horniman szintén rendelkezik tárgyakkal.

A World Gallery csarnoka négy, egymással összekapcsolt részlegből áll. Az első a gyűjteménybe való bevezetést, a ráhangolódást szolgálja. Az installáció feltárja, hogy milyen érzések, emlékek kapcsolódhatnak a tárgyakhoz, milyen módon köthetnek össze embereket és kultúrákat. Egy videósorozat a Horniman közösségi csoportjairól szól: önkéntesek, spirituális vezetők, gyűjtők és antropológusok beszélnek a számukra személyes jelentőséggel bíró tárgyakról, az általuk kiváltott érzelmekről. A videókhoz (amelyek a múzeum ifjúsági bizottságának tanácsaival készültek) brit jelnyelvi/BSL tolmácsolás és feliratozás is rendelkezésre áll. Ezek a rövid filmek arra ösztönzik a látogatókat, hogy elgondolkodjanak a saját életükben jelentőséggel bíró tárgyakon.

A World Gallery második egysége (Találkozások / Encounters) az afrikai, amerikai, ázsiai, óceániai és európai népek életmódjának példáit mutatja be a tárgyi világukon keresztül. A tárlókban egyszerre találhatók meg a régmúltban, illetve az olykor a jelenben is használt tárgyak.

Az egyes afrikai népek életmódját bemutató kiállítás az emberek és a természeti környezet (nyüzsgő nagyvárosok, sivatag, esőerdő) kapcsolatát helyezi előtérbe. A teljes gyűjteményben mintegy 22.000 afrikai tárgy található, amelyeknek természetesen csak kisebb része került a tárlókba. A gyűjtemény a kontinens egészét lefedi, és gyakorlatilag minden modern afrikai állam képviselteti magát. A gyűjtemény gyarapítása folyamatos, különös tekintettel a képzőművészeti alkotásokra. Az utóbbi években olyan afrikai országok kortárs maszkjainak, viseleteinek gyűjtésére összpontosított a Horniman, amelyek más nemzeti és helyi múzeumokban nem vagy csak kevésbé képviseltetik magukat. Ehhez a terepkutatások alkalmával ismert alkotóktól rendelnek meg újabb és újabb darabokat.

Az észak- és dél-amerikai indiánokkal foglalkozó kiállítás az őslakosok társadalmi kapcsolatait alapvetően meghatározó nagylelkűség és tisztelet kérdését járja körül a tárgyak segítségével. Az amerikai gyűjtemény tárgyait jelentős részét a múzeum megvásárolta, ugyanakkor itt található a Horniman fia, Emslie Horniman által a múzeumnak adományozott inuit és északnyugati parti gyűjtemény is. Az elmúlt ötven évben a múzeum által szervezett kutatások és a tárggyűjtés közepontjában az amerikai délnyugat állt, különösen a navajo textíliák, a pueblo kerámiák és a hopi katsina figurák.

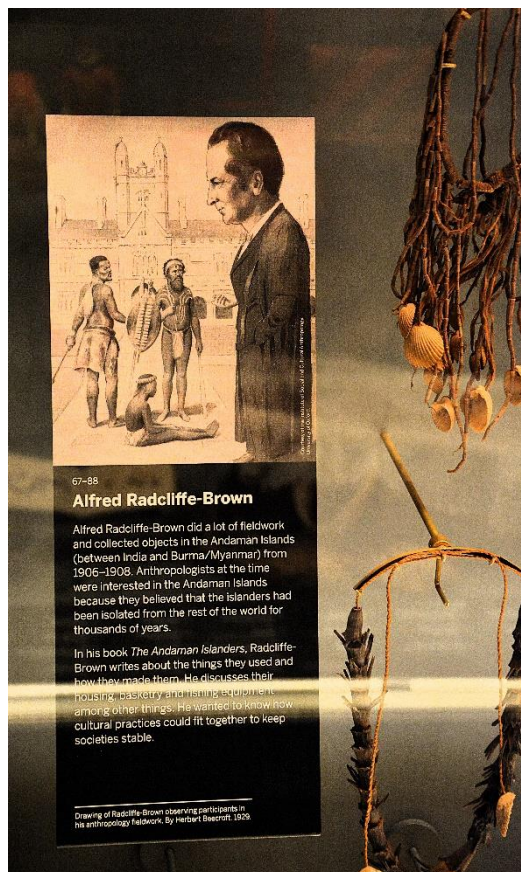
A kb. 32.000 darabos ázsiai gyűjtemény tárgyai elsősorban a kontinens vallási sokszínűségére koncentrálnak. Az óceániai anyag a föld és a tenger kapcsolatát, a tenger tiszteletét, illetve a családi kapcsolatok köteleit helyezi fókuszba.

Az ázsiai gyűjtemény különösen gazdag művészeti alkotásokban, köztük isteneket ábrázoló faragványokban, maszkokban és bábokban, elsősorban Indiából, Kínából, Japánból, Srí Lankáról és Mianmarból. Az elmúlt évtizedekben a Horniman a különböző performanszokhoz kapcsolódó tárgyak területén fejlesztette a gyűjteményt, bábokat és maszkokat vásárolt Nepálból, Japánból, Srí Lankáról, Kínából és Közép-Ázsiából.

Óceánia térségéből kb. 3.000 tárggyal rendelkezik a múzeum, ezek többségében Pápua Új-Guineáról származnak.

Az európai népek tárgyi világával a mai és a régebbi korok közötti kapcsolatot, az utazást, a kereskedelmet és ezek következményeit mutatják be (főként Angliára, Skandináviára, a Mediterráneumra, illetve Lengyelországra koncentrálnak). Frederick Horniman lelkes gyűjtője volt az európai anyagoknak, és olyan tárgyakat szerzett be, amelyeket az iparosodás és a városiasodás következtében az elvesztés veszélye fenyegetett. Azóta többek között Angliából, Romániából és a Balkánról érkező adományok jelentősen gyarapították a gyűjteményeket.

A World Gallery harmadik egysége (Nézőpontok / Perspectives) azt mutatja be, hogy miért és hogyan kategorizáljuk, írjuk le, értjük meg a minket körülvevő világot. Ehhez a tárlat bemutatja az antropológiai kutatás világát, illetve olyan antropológusok terepmunkáiba enged bepillantást, akik a Horniman számára gyűjtöttek vagy adományoztak tárgyakat.

Az egységen belül külön részt képez a testi és szellemi akadályoztatáshoz, illetve mentális betegségekhez kapcsolódó tárgyak világa, illetve a fenntarthatóságról, valamint a divat változásáról készített kiállítás.

A negyedik egység (Horniman's Vision) a Horniman történetét mutatja be.

A Horniman gyűjteményei jelentős mennyiségű régészeti anyagot tartalmaznak a világ minden tájáról, ezek egy része a World Galleryben nyert elhelyezést. A gyűjtemény nagy részét a brit őskori anyag teszi ki, valamint Európa, Afrika egyes részeinek őskori tárgyai, ősi perui kerámiák és karibi kőeszközök.

A Horniman textilgyűjteményében több mint 6.500 darab található, számos különböző országot és kultúrát képviselve, bemutatva a gyártási technikák és díszítőmunkák változatosságát.

A gyűjteményben helyet kapott egy olyan tárló is, amely a műgyűjtés történetének egy jelentős korszakát, a Wunderkammerek világát idézi. Itt látható a Horniman Mermaid-ként ismert tárgy a 19. századi Japánból, amiről ma már tudjuk, hogy hamisítvány (A misztikus lényt japánul ningyo-nak nevezik. Papírmáséból készült majomcsontváz, amelyet egy kiszáritott ponty félrészéhez erősítettek).

A Horniman 2022-ben elnyerte az Art Fund Museum of the Year díjat, amely a legjelentősebb cím az Egyesült Királyságban és a múzeumoknak adományozható legnagyobb összeggel jár az egész világon (100.000 font). A Horniman ma népszerű élményközpont, épületek, kertek, állatok és tárgyak, illetve mindezekre vonatkozó történetek lenyűgöző és igen ritka együttese. London legnagyobb és legnépszerűbb múzeumai a látogatói igények szüntelen kielégítéséhez olykor az eredetileg a gyűjtemények kiállítására szánt tereket áldozzák fel (pl. múzeumi shopok, kávézók, éttermek kialakításával). A Horniman a rendelkezésre álló hatalmas kültérületnek köszönhetően más úton járhat, a múzeumi élmények egy jelentős részét a falakon kívülre helyezheti.

A Horniman sajátos elegye a termes, illetve a szabadtéri múzeumok jellegzetességeinek. Állandó és rendszeres időszaki tárlatai mellett minden korosztály és társadalmi csoport számára kínál igen sűrű élményszerzési lehetőséget az év minden szakaszában. Csak 2024 júniusában: családi nap az óceánok világnapja alkalmából; Horniman termelői vásár, ismeretterjesztő előadások és tárlatvezetések, a Horniman Museum Late keretében teadélutánokkal egybekötött tárlatvezetések, zenei estek, tematikus gasztronómiai és kézműves programok, növényvásárok.

A Horniman élményközpont, de fontos helyszíne a tudományos kutatásoknak is. Számos nemzetközi jelentőségű kutatási projektet vezet a múzeum a korallok élővilágának megmentésétől a fenntartható kertészetten keresztül a néprajzi – antropológiai jelenkutatásokig. A Horniman Library mintegy harmincezres állománya természettörténeti és antropológiai könyvek, kéziratok, rajzok gazdag tárháza. A Horniman Archive-ban többek között antropológiai terepmunkák naplói, fotói is megtalálhatók.

A Horniman az élményszerű, kollaboratív oktatás elismert intézménye, múzeumpedagógiai foglalkozásai rendkívül népszerűek, hiszen a gyermekek számára interaktív ismeretszerzési lehetőségeket biztosít, a Livin Collection önmagában is vonzó, illetve létezik egy ún. Handling Collection, amely mintegy 3.500 kézbe vehető, felvehető, kipróbálható tárgyat tartalmaz, amelyek kapcsolódnak a Horniman gyűjteményeihez.

A Horniman 2026-ban ünnepli önállóvá válásának – és a saját épület felépítésének – 125. évfordulóját. Ennek előkészítéséhez a nagyszabású átalakítások már megkezdődtek. A Nature and Love projekt középpontjában a látogatói élmények fejlesztése és a látogatók természethez való kötődésének még erősebb kialakítása áll. Történelmi tanösvény létesül, fenntartható kertészetet népszerűsítő kertek sora és oktatóközpont jön létre, számos új közösségi teret alakítanak ki. Teljesen megújul a természettörténeti kiállítás, de megtartja az évszázad alatt nagy népszerűsége szert tett elemeit, történelmi hangulatát. Kétségtelen, hogy a múzeum történetének újabb mérföldkövéhez érkezik.

A meglévő gyűjteményekkel, az új közösségi terekkel, társadalmi érzékenységgel a Horniman Londonra letekintve továbbra is arról mesél, hogy mit jelent embernek lenni és hogyan alakíthatjuk a pozitív jövőt a minket körülvevő természeti világgal.

Máté Kavcsánszki

“A GIFT TO THE PEOPLE”: LONDON’S HORNIMAN MUSEUM AND
GARDENS

One of Greater London's most unique museums is the Horniman. Its holdings of around 350,000 objects are divided into natural history, instrumental history and ethnographic collections. The museum's mission is to showcase the world's culture and the natural environment, and to highlight the interaction between man and nature. The Horniman is the only museum in London where culture and nature can be studied side by side, creating a unique blend of the characteristics of indoor and open-air museums. The museum, particularly the ethnographic collection, also collects contemporary artefacts: a significant number of exhibitions are devoted to contemporary anthropological themes. The Horniman is an outstanding example of the so-called new museological approach. In addition to its exhibitions, the Horniman has become a popular venue for art programs, with award-winning gardens, sun terraces, a butterfly house, a nature trail and unparalleled views of London.

Of this vast collection, I will now try to evoke the spirit of the Horniman by focusing on the ethnographic and anthropological section.

„Ismeretlen” német telepítések nyomában

MARINKA MELINDA

A címben szereplő „ismeretlen” jelző olyan településekre utal, amelyek múltjában szerepel a 18–19. századi német telepésekkel történő lakossággyarapítás, azonban a néprajzi-történeti feltárások fókuszába kevésbé kerültek más magyarországi német – főként a dél-dunántúli – területekhez képest. Különösen igaz ez az északkelet-magyarországi régióban több olyan településre, amely napjainkra igen jelentős intenzitással törekszik a betelepítések tényének köztudatba emelésére vagy csak egyszerűen a német eredet minél szélesebb körű ismeretterjesztésére. Ezek esetében gyakran német nemzetiségi önkormányzattal működő településekről van szó, amelyek többnyire aktív, tevékenykedő csoportokkal is rendelkeznek. Munkájukban látható a terekbe táplált korábbi – a lokális és/vagy etnikai identitást kifejező – jelek/jelzések állagmegóvása vagy az esetleges új szimbólumok kihelyezése/létesítése. Ugyanakkor találunk olyan települést is, ahol a német származás jelei már csak a családnevekben és ezzel együtt a helyi temető sírfeliratain keresztül tükröződik. Ezek közül három vármegyét (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar) érintve itt csak néhány kerül bemutatásra, a teljesség igénye nélkül.

A kiválasztott települések földrajzi elhelyezkedését tekintve alakult ki a fotóeszé rendező elve, így egyfajta nyugat-keleti irányultságot mutat a Sajószentpéter-Dusnokpuszta, Abaújszántó, Sima, Rátka, Herceghút, Károlyfalva, Józseffalva, Hosszúláz települések vonala. A második irányvonal mentén északról déli irányba haladva Rakamaz, Gávavencsellő, Napkor, Pócspetri, Balmazújváros német nemzetiségeinek kulturális lenyomatait vesszük számba. A településeken végzett kutatások recens adatai mellett forrásként Balassa Iván, Tamás Edit, Naár János, Holp András, Lekli Béla, Marozsán Zsolt, Ács Zoltán, Perényi Károly, Takáts Sándor, Kujbusné dr. Mecsei Éva, Bodnár Zsuzsanna, Varga Antal és Vónház István írásaira támaszkodtam.

A fotók jellegzetességeket mutatnak be a kiválasztott településekről, olyan a térbe táplált szimbólumokat, amelyek a német nemzetiség egykori vagy jelenkori létezésére utalnak. Két esetben az adott település (Pócspetri, Rakamaz) lakóiról készült fotón keresztül mutatom be a német nemzetiségi hovatartozás kérdését. Itt a társadalmi eseményen való megjelenés hangsúlyozása volt a cél, amelyre mint a nemzetiségi hovatartozás kifejezésének terére tekintünk.

A felvételek 2018–2023 között készültek.

Sajószentpéter-Dusnokpuszta

Az egri püspökség és káptalan törekvéseinek köszönhetően 1731-ben Kerecsend és Egerszalók népesült be németekkel, 1758 és 1773 között a püspökséghez tartozván német telepéseket kap Maklár, Nagytállya és Kápolna. Grassalkovics birtokként 1743-ban Debrő, majd 1754-ben Kompolt lakossága gyarapszik németekkel. A debrői telepések dohánykertészetet alakítanak ki. A térségben sikereiket látva több telepesfalu is dohánytermesztésbe kezd. A hevesi dohánytermesztők közül kerülnek végül családok Dusnokpusztára. A sajószentpéteri németek esetében egy iparos réteg kialakulását kell megemlíteni, hiszen a 19. század végére a térségben létrejövő bányatársulatok és üzemek szakképzett munkaerőt igényeltek, mindez vegyes nemzetiségi összetételű bányamunkásokat jelentett. Sajószentpéteren és Dusnokpusztán is a templom, illetve a temető emléktáblái utalnak az egykoron betelepült németekre. A képen látható Dusnokpuszta temetőjének sírkövein nagy arányban találunk német családneveket. A Sajószentpéteri Városi Német Nemzetiségi Önkormányzat tevékenységi körében jelentős aktivitás tapasztalható, amely többek között a kulturális és német nyelvi értékek, valamint a közeli szintén német nemzetiséggel bíró településekkel való kapcsolattartásra is kiterjed.

Abaújszántó

A Tokaj-Hegyalját érintő 18. századi első nagy német telepítési hullám a Trautson család nevéhez fűződik. Ekkor Rátka, Herceggút és Károlyfalva népesül be németekkel magánföldesúri kezdeményezésre.

A második hullámban II. József ideje alatt érkeznek telepesek a kamarai birtokokra, ekkor Rátka mellett Abaújszántó, Sima, Józseffalva és Hosszúláz területére. Abaújszántó Marczinfalva és Huszház elnevezésű részeiben telepedtek le svábok az 1780-as években. A 19. század közepén még dokumentálható volt a magyar, német és ruszin lakosság együttélése, a század végére a telepesek leszármazottai elmagyarosodtak. A településre jellemző volt a dohány- és szőlőtermesztés, utóbbihoz kapcsolódik, hogy Tokaj-Hegyalja részeként tartották számon. A képen bemutatott abaújszántói borospincék erre az örökségre hívják fel a figyelmünket.

Sima

A település egy fennsík irtásán fekszik, amelyet az 1787-ben ide érkező svábok tettek lakhatóvá. Sima a környező német nemzetiséggel rendelkező falvakkal ellentétben református többségű volt, lakossága sohasem haladta meg a 200 főt. Elzárt településként azonban nem igazán tartottak kapcsolatot más német telepítésű falvakkal, és az elzártság ellenére a telepesek leszármazottai viszonylag hamar elmagyarosodtak. Az egy utcányi település napjainkban, alig több mint 30 főnyi állandó lakossal rendelkező üdülőfalu, amelyben azért még találkozunk az egykori német betelepítésre utaló nyomokkal. A temető számos sírkövén olvasható nevek is utalnak erre, illetve a II. világháború után elhurcoltak emlékhelye. A képen Sima ravatalozója látható a temető bejáratánál és a mellette elhelyezett világháborús áldozati emlékművek.

Rátka

Rátka betelepítése Trautson herceg 1750-es tevékenységével vette kezdetét, a német telepesek első csoportja kb. 40–50 családból állhatott. Rátka egyházszervezeti szempontból jó ideig Tállyához tartozott, így annak egyházi anyakönyvéből ismert az első rátkai házasságkötés, amelyet 1751-ben tartottak. Az első keresztelés 1752-ben történt, az első temetés pedig 1754-ben. A település az 1780-as években éri meg a második német telepítési hullámot. A régi és az új telepesek lakóterét a Temető utca vonala határolta el, így alakult ki a „régí svábok” által lakott felvég és az „új svábok” által benépesített alvég területe. A különbségtétel mai napig érezhető a két településrész lakói között a helyi szóhasználatban. Rátka többféle alakzat létrehozásával törekedett a betelepítés emlékének és a leszármazottak identitására.

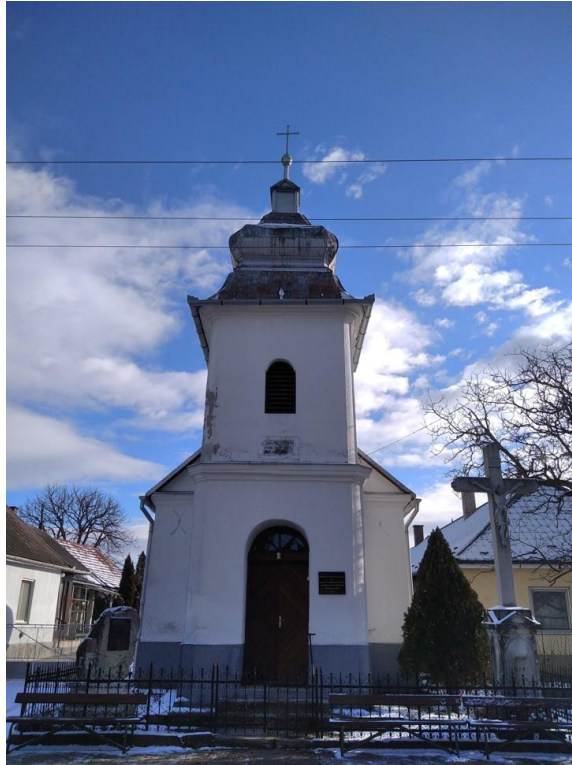
nak fenntartására. Ezek közül kiemelendő a Rátkai Tájház, az általános iskola pedagógiai programja, az iskola közösségi terének kiállítása, a telepítési és a deportáltak emlékművei, valamint a Schwarzwald Hagyományőrző Egyesület tevékenysége. A képen látható az a település központjában 2018-ban elhelyezett alkotás, amely a telepések egykori vízi járművének, az ún. „Ulmer Schachtel”-nek a stilizált formáját mutatja. Molnár Levente szobrászművész egy sváb család alakjaival (apa, anya, csecsemő) jelenítette meg a betelepülőket.

Hercegkút

Hercegkút német telepeseikkel történő benépesítését 1750-től datáljuk, ekkor Trautson János Vilmos, osztrák főnemes magánföldesúri vállalkozásában szorgalmazta a német családok átköltöztetését. A mai dél-németországi területekről három szakaszban érkeztek 1750 és 1761 között. A telepések kezdetleges lakóépületei a környező hegyekbe vájt lakások voltak, később a település mai területén lakóépületeket húztak, a vájatokból pedig pincéket alakítottak ki. Felismerve a riolittufa kőzet könnyed megmunkálási lehetőségét egész pincesorokat, illetve többágú pincéket hoztak létre. Hercegkút mára két különálló pincesorral rendelkezik a *Kőporosi- és a Gombos-hegyen*, a sváb telepések öröksége pedig 2002-től az Unesco Világörökség részét képezi. A felvétel a Kőporosi-hegyen álló pincékről készült, a település 2023-as pincefesztiválja alkalmával. A rendezvény nemcsak a helyi termelők borait népszerűsíti már évek óta, hanem a település egyik gasztronómiai jellegzetességét, a *tunkit* is. A település 1788-ban elkészült temploma az 1840-es években újjáépítésre szorult, majd többszöri felújításon esett át a 20. században. Ma már egyike azoknak a szakrális színtereknek, ahol a napjainkban is mélyen vallásos közösség leróhatja kegyeletét. A német nemzetiségi hovatartozás jegyei között megtalálható a Gyöngyszem Német Nemzetiségi Általános Iskola, a Sváb Tájház, valamint a 2015-ben felavatott emlékmű, amely a hercegkúti svábok elhurcolásának fájdalmas jelenetét örökíti meg.

Józseffalva

Sárospatak egyik településrésze ma már Józseffalva, amely 1785-ben népesült be telepésekkel, gyakorlatilag szinte egy időben Hosszúlázssal, Abaújszántóval és a Szabolcs megyei Vencsellővel. Az említett településekkel egyébként kapcsolatot is tartottak fenn, gyakran innen hozták feleségeiket is a sváb férfiak. A falu elnevezését József császárról kapta, tisztelegve ezzel a telepítő uralkodó előtt. Az ide érkezők a betelepülést követően 10 évnyi adómentességet kaptak és viszonylag hamar igen jó gazdasági helyzetet alakítottak ki maguknak. 19. században több, mint 200-an lakták, a 20. századra elérte a 300 főt lakosainak száma. A leszármazottak ekkorra már elmagyarosodtak. 1912-ben a falu elvesztette önállóságát, közigazgatásilag Sárospatakhoz csatolták. Napjainkra egy templom és a mellette elhelyezett emlékkő jelzi Sárospatakon a német nemzetiség múltját, jelenét pedig a német nemzetiségi önkormányzat működése és az elmúlt két évtizedben zajló civil aktivitások mutatják. A Józseffalváért Egyesület 2010-től saját honlapot üzemeltet, amelyen közzéteszik az egykori sváb település történetét, építészeti és néprajzi örökségét. 2015-ben átadták a Sváb Hagyományok Házát.

Hosszúláz

Hosszúláz 1785 és 1789 között szintén kamarai telepítéssel kapott sváb lakosokat. A Sátoraljaújhely határából kiszakított területen egyutcás települést alakítottak ki, ahol 25 féltelkes jobbágy háza állt. A felvételen ez az egy utca látható, amely a 19. század végétől már a Kazinczy által ismertté vált Széphalom település részét képezte. Feltehetően korábban létrejött telepesfalvakból költöztek át ide a telepesek, akik között 16 földműves és nagy arányban mesteremberek (kádár, ács, takács, szabó, kőműves) is voltak. A telepítés vegyes mivoltát jelzi az is, hogy katolikus és református felekezetűek is érkeztek, akik a betelepítéskor 10 évnyi adómentességet kaptak. Viszonylag hamar, 2–3 generáció alatt elmagyarosodtak, illetve érezhető az időközben betelepített szlovákok hatása is. Napjainkra a temető néhány sírköve mutatja csak a német telepítés nyomait.

Károlyfalva

Károlyfalva nevét 1752-ben Trautson János Vilmostól kapta, aki a települést fia, Károly után nevezte el. 1777-ben épült fatemploma, majd csak 1877-ben lett kőtemploma. A telepítés utáni időszakban nehéz körülmények között éltek a svábok, a lakóépületek kialakításához az erdőterület irtásával kellett megbirkózniuk. Könnyebbséget jelentett az első három év adómentessége, majd annak a meghosszabbítása további két évvel, a körülmények azonban a kevés föld és legelő hiányában lassan javultak. Idővel szőlőtelepítésbe fogtak. A patakiakkal gyakran kerültek összetűzésbe, leginkább a földterületek tulajdonjogát illetően. A katolikus svábok saját kápolnával rendelkeztek, annak ellenére, hogy a sárospataki parókiához tartoztak. Házasságot leginkább saját falujukból választott párral kötöttek, ritkábban a szomszédos hercegkútiakkal. A kapcsolat Hercegkúttal egyéb területen is megmutatkozott, ilyen például a búcsújárás szokása, hiszen előszeretettel mentek át egymás egyházi ünnepeire. A napjainkra fennmaradó helyi értékeik között szerepel a sváb szalonna, a pincesorok, a templom, parókia és az iskola épülete, valamint a jellegzetes lakóépületek. Ezen utóbbi egy példája látható a Károlyfalván készült felvételen.

Rakamaz

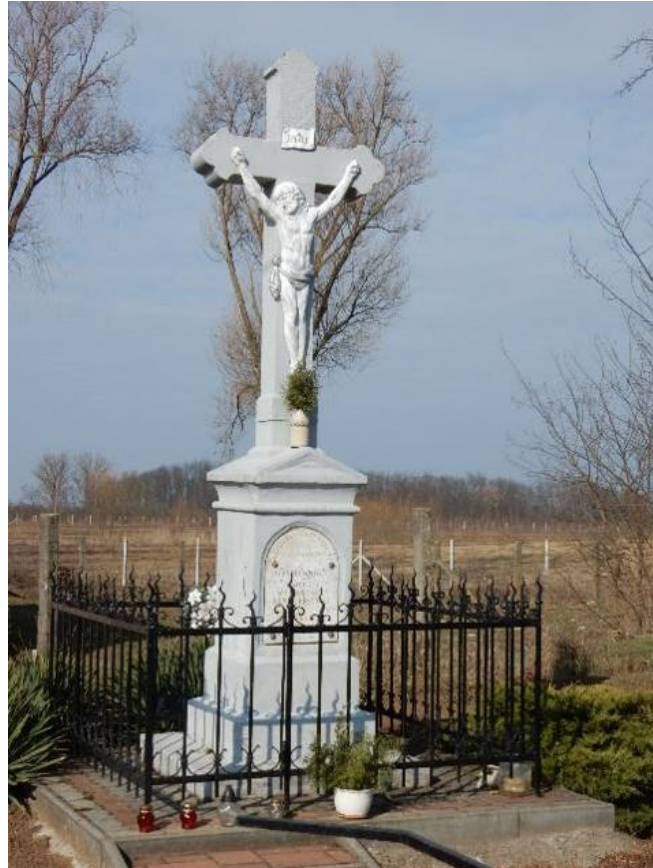
Rakamaz német betelepítése 1728-ban kezdődik, amikor Falkh Ferencz János 150 német család behozatalára kap kamarai megbízatást. A toborzása azonban akadályokba ütközött, ennek következtében Falkh az udvari kamarától kér segítséget, miszerint a mainzi, trieri, pfalzi választófejedelem, a badeni őrgróf, a brickenfeldi és a zweibrückeni herceg számára bocsássanak ki a toborzásról felhívást. 1729. szeptember 15-én jelent meg a felhívás, amely a fentiek mellett a darmstadti grófhoz és a speieri érsekhez is eljutott. A felhívásban kérés fogalmazódik meg 2-300 család elbocsájtására, amelynek indoklásában az állt, hogy az alattvalók továbbra is „őfelsége birodalmában maradnak.” A telepesek a szántóföldek mellett a kamara uradalom tokaji hegyen lévő szőlőit is megművelték. Feltehetően az emelkedő adóknak köszönhetően települtek át később közülük Napkorra, de létszámuk így is igen jelentős volt. Az 1860-as évekre már teljesen elmagyarosodtak, német iskolájuk is csak 1862-ig működött. Napjainkban Rakamaz közterületein a templom, a temető és az iskola jelei mutatják az egykori betelepítés lenyomatait. Társadalmi szintén az önkormányzati és az általános iskolai rendezvények alkalmával bontakoznak ki a német nemzetiségi hovatartozást erősítő jegyek. Közösségi alkalmakra, mint például a sváb disznótoros est, más német nemzetiségi településről is hívnak vendégeket és ők is rendszeres résztvevői a megyei nemzetiségi rendezvényeknek. Ennek példáját mutatja a fotó, amely gyermekcsoportjuk vonulását ábrázolja a gávavencsellői 2018-as német nemzetiségi találkozón.

Gávavencsellő

Gávavencsellő Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei nagyközség, Gáva és Vencsellő települések egyesítésével jött létre 1971-ben. A két különálló település története azonban nem csak itt kapcsolódott össze, hiszen előfordult, hogy Gáva életét is befolyásolták a Vencsellő történetében felmerülő események. Így például 1785-ben a Desseffy család tevékenysége, amely során Vencsellőre németeket telepítettek le. Ennek következtében az addig görög és református egyházzal rendelkező Vencsellő előtt lehetőség nyílt a római katolikus felekezet megerősítésére, templom emelésére. Ekkor a falu két részre szakadt, a magyarok lakta Óvencsellőre és a németek által benépesített Újvencsellőre. Mindkét településrész saját előljárósággal rendelkezett. 1828-ban Újvencsellőn 78 ház állt, benne 98 család lakott. 1832-ben építették fel kápolnájukat, 1843-ban pedig templomot emeltek. A németek különállóságukat rövid ideig tudták megtartani, a 19. század folyamán elmagyarosodtak. Ennek folyamatában eleinte csak újvencsellőiekkel házasodtak, majd az óvencsellői magyarokkal, később a gávaiakkal is. Napjainkban a templomon túl a németek letelepedésének többféle nyomát láthatjuk a vencsellői, de a gávai településrészen egyaránt. Így például a málenkij robotra való elhurcolás emlékkövei vagy a temetők sírjelei. Mindkét településrészen kialakított emlékpark jelzi a német nemzetiségiek múltját. A vencsellői részen a „Svábfalut” jelző táblák utalnak az egykori telepések lakhelyére, a fotón ezek egyike látható.

Napkor

A napkori svábok betelepítése az 1760-as évekre tehető. Két, 1765-ben keletkezett szerződés szerint Rakamazról és Mezőfényről többek között N. Kállay Ferencnek köszönhetően római katolikus svábok érkeztek Napkorra. Az 1772-es úrbéri iratok szerint igen kedvező feltételek között kezdenek el gazdálkodni a telepések. A szerződéssel letelepítettek mellett a későbbiekben még beszivárgott sváb családok jelentősen megnövelték Napkor népességét a 18. század végén, a római katolikus anyakönyvek szerint több mint 100 családdal számolhatunk. A 18–19. század fordulóján a magyarok mellett románok és szlávok is költöznek a sváb lakosok közé. A 19. század végére elmagyarosodnak, ennek egyik feltételezett okaként jelölik a források Napkor földrajzi elhelyezkedését, miszerint szinte csak jórészt magyarlakta települések vették körül. A település kollektív emlékezetében

több elem jelzi a sváb betelepülés tényét, a német származást erősítő törekvések között megtaláljuk a Napkori Német Nemzetiségi Önkormányzat és a Napkori Svábok Egyesületének működését. A településen fellelhető jellegzetességekből kiemelendő a német neveket magukon viselő szakrális kisémlékek, útmenti keresztetek. Ennek egy példáját láthatjuk a felvételen. Az egykori sváb közösség munkájának és szorgalmának köszönhetően 1773–1783 között egy már korábban meglévő templom alapjaira emeltek újat. Temetkezési helyük kialakítására 1775-ben került sor, ide görög katolikusokkal és protestánsokkal együtt temetkeztek. A temető képében a felekezeti sokféleség egyértelműen tükröződik, a sírfeliratokon szereplő nevek alapján pedig az egykori etnikai különbségek is érzékelhetők.

Pócspetri

Pócspetri sváb betelepítésével kapcsolatosan igen csekély adat áll rendelkezésünkre. Egyes feltevés szerint a Szatmár megyei német telepítésekből elszökötteket telepítették le Pócspetriben, amelynek nyomát hosszú időn keresztül a Sváb utca jelezte. Az utca elnevezése az 1800-as évektől volt használatban, a mai Rákóczi utcát jelölte. A szatmári svábokkal való kapcsolatra és a svábok Pócspetriben való 18. századi megjelenésére utal az a Vonház István által közölt adat is, miszerint 1783-ban felszólítást kapnak, hogy költözzenek Barlafaluba azok a Petriben élők, akik nem voltak megelégedve akkori lakhelyükkel. Nagy valószínűséggel tehát a 18. század második felében érkeztek Pócspetri sváb telepesei, a 19. századra le-származottaik a falu gazdagparaszti rétegéhez tartoztak. Ennek egyik jele volt a

kétsoros alaprajzú lakóház a módosabb sváb lakosság körében. Elmagyarosodásuk itt is végbemegy a 19. század folyamán, ugyanakkor a 20. században több napilap és folyóirat hasábján tesznek említést arról, hogy Pócspetri lakossága sváb gyökerekkel rendelkezik. A 21. század első évtizedében nemzetiségi szempontból igen jelentős aktivitás volt mérhető a településen, így például 2010-ben sváb települések találkozóját is szerveztek. Napjainkban a temető sírkövei hordoznak még arra utaló jeleket, hogy itt svábok laktak, így például a Plajner, Mandler, Kremper, Clop és Holp családnevek. A felvételen szereplő együttes zenei repertoárjában magyar dalok szerepelnek, ugyanakkor a település több közösségi rendezvényén hallható sváb hangszeres zenei előadás is. Erről az elmúlt években a szatmári sváb faluból, Mezőfényről érkező fúvósok gondoskodnak.

Balmazújváros

A településre 1764-től érkeznek református németek szórványosan, majd 1766-ban nagyobb tömegben települnek át a mai Soltvadkertről. A telepítések előzménye, hogy 1755-től az Andrássy család birtokába jutó újvárosi határon munkaerőre volt szükség. A birtokos család telepítési szándéka támogatásra talált, tervüket segítette a felekezeti nézetösszetűzés, amely az első telepítési helyszínen érte a református és evangélikus telepeseket. Ennek következtében a Németországból első körben Hartára, illetve Nagyszékely és Gyöngyös falvakba letelepítetteket Vadkertre költöztetik, ahonnan útnak indultak néhányan Balmazújváros irányába. Hozzájuk további református és evangélikus felekezetűek csatlakoztak az 1780-as években Újszivác, Cservenka, Újverbász, Svábolaszi falvakból, valamint 1786–1787-ben Újpalotáról. Az első, német elnevezésű utca a mai Kossuth utca volt, amely annak idején a „*Dajtschgrossgas*” nevet viselte. Németfalu településrész elnevezése napjainkig fennmaradt a német származás emlékeivel együtt. A református templom, benne a deportálás emléktáblája, a Hagyományok Háza, benne a sváb helytörténeti és néprajzi kiállítással olyan jeleket hordoznak magukon, amelyek erősítik a napjainkban igen aktívan működő német nemzetiségi közösség összetartozásának fonalát. Utóbbi helyszín számos társas összejövetel helyét is biztosítja, így például a *Kraut und Prai* fesztiválnak, a közösségi disznóvágásnak vagy a *TrachtTag* elnevezésű programnak. A felvétel a 2019-es Német Népviselő Napján állított közösségi májusfa díszítését örökítette meg.

Irodalom

ÁCS Zoltán

- 1985 Adatok a rakamazi németek történetéhez. *Szabolcs-Szatmári Szemle*. XX. 2. 43–46.

BALASSA Iván

- 1958 Schwabensiedlungen am Fusse des Tokajer-Gebirges. *Deutscher Kalender*. 65–69.
- 1959 Német falvak a Tokaj-Hegyalján. *Borsodi Szemle*. III. 4. 42–45.
- 1973 A tokaj-hegyaljai német telepítések történetéhez. *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*. XII. 285–320.
- 1984 A tokaj-hegyaljai német telepek építkezésének néhány sajátossága. In Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. (Az 1984 októberében megrendezett konferencia anyaga.) 267–280. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- 2010 Néprajzi gyűjtés Herceggúton. Gyűjtötte: Balassa Iván, 1957. In Tamás Edit (szerk.): *Herceggút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit). 239–308. Herceggút: Herceggút Község Önkormányzata

BODNÁR Zsuzsa

- 1985 Élet a pócspetri házban. *Forrás*. XVII. 7. 56–61.

HOLP András

- 2001 *Pócspetri község története*. Pócspetri: Pócspetri Község Önkormányzata

KUJBUSNÉ DR. MECSEI Éva

- 2000 Hétköznapiak a XVIII–XIX. században. In Dr. Nagy Ferenc (szerk.): *Gávavencsellő. (Tanulmányok Gávavencsellő történetéről)*. 75–102. Gávavencsellő: Gávavencsellő Nagyközségi Önkormányzat

LEKLI Béla

- 1982 Napkor község a XVIII. és a XIX. század elején. In Dr. Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás*. III–IV. 377–404. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár
- 1989 Napkor község földrajzi nevei. In Dr. Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Helytörténeti tanulmányok*. VII. 415–428. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár
- 1993 *Napkor – Egy nyírségi falu története*. Budapest: Alfa Kiadó

MAROZSÁN Zsolt

- 2009 Svábok, cipszerek, bulénerek a Sajó-völgyben. In Rémiás Tibor – Marozsán Zsolt – Hazag Ádám: *Nemzetiségek Sajószentpéteren*. 82–138. Sajószentpéter

NAÁR János

- 2010a Trautsonfalva létrejötte. In Tamás Edit (szerk.): *Herceggút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit). 21–30. Herceggút: Herceggút Község Önkormányzata
- 2010b Az egyházközség történetének kezdetei. In Tamás Edit (szerk.): *Herceggút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit). 172–202. Herceggút: Herceggút Község Önkormányzata

NAÁR János (összeáll.)

2013 *Hercegkút*. Hercegkút: Hercegkúti Római Katolikus Egyházközség

PERÉNYI Károly

1979 A rakamazi telepések. *Kelet-Magyarország*. XXXVI. 140. 1979. június 17. 9.

TAKÁTS Sándor

1902 Németek telepítése Tokaj vidékére. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. IV. 383–394.

TAMÁS Edit

2005 Józseffalva létrejötte. *Széphalom*. 15. 253–260.

2006 Az oktatás lehetőségei Józseffalván a XIX. század közepén. *Bibliotheca Comeniana*. XII. *Comenius és az utókor*. 141–160.

2007 Józseffalva 222 éve. *Zempléni Múzsá*. 7. 1. 5–18.

2008 A Tokaj-hegylajai német telepítések a 18. században. *Történelmi Múzeológiai Szemle*. 8. 113–119.

2010a Trautsonfalva és népessége a XVIII. században. In Tamás Edit (szerk.): *Hercegkút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit). 153–171. Hercegkút: Hercegkút Község Önkormányzata

2010b Trautsonfalva népessége a XIX. században. In Tamás Edit (szerk.): *Hercegkút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit). 204–215. Hercegkút: Hercegkút Község Önkormányzata

2010c A kisközösségtől a világörökségig. In Tamás Edit (szerk.): *Hercegkút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit). 309–344. Hercegkút: Hercegkút Község Önkormányzata

TAMÁS Edit (szerk.)

2010 *Hercegkút*. (A tanulmányokat írták: Naár János és Tamás Edit). Hercegkút: Hercegkút Község Önkormányzata

VARGA Antal

1958 *Balmazújváros története 1945-ig*. Debrecen: Alföldi Nyomda

VONHÁZ István

1931 *A szatmármegyei német telepítés*. Pécs

Melinda Marinka

INVESTIGATING UNKNOWN GERMAN ACTS OF SETTLEMENT

The attribute ‘unknown’ in the title refers to settlements that have a history of population increase through German settlers in the 18th and 19th centuries. However, they were less in the focus of ethnographic-historical research than other German-populated areas in Hungary. This is particularly true for several settlements in the North-Eastern region of Hungary, which are working with great intensity nowadays to raise awareness of the fact of the German settlement, or simply to make the German origins as widely known as possible. The guiding principle of the photo essay is based on the geographical location of the settlements selected, so the line connecting Sajószentpéter-Dusnokpuszta, Abaújszántó, Sima, Rátka, Hercegkút, Károlyfalva, Józseffalva and Hosszúláz shows a kind of west-east orientation. Along the second line, from north to south, we take stock of the cultural imprints of the German nationalities of Rakamaz, Gávavencsellő, Napkor, Pócspetri and Balmazújváros. The photographs present features of the selected settlements, which are symbols embedded in the space that refer to the past or present existence of the German minority. In two cases, I aim to present the issue of German ethnic origin through photographs of the inhabitants of the respective settlements (Pócspetri and Rakamaz). The aim here has been to emphasize the presence at a social event, which is seen as a space for the expression of ethnic affiliation. The photographs were taken between 2018 and 2023.

Könyvészet

Magyar Zoltán: *Moldvai csángó mondakatalógus I. A mondák típusai* (650 p.) és *II. Index, konkordancia, tanulmányok* (380 p.). Budapest Kairosz Kiadó, 2022.

Magyar Zoltán néprajzkutató már több mint száz monográfiával ajándékozta meg a magyar néprajztudományt és vizsgált témáiból kifolyólag azzal együtt a hazai és európai monda-, mese- és a tágabb irodalom- és kultusztörténet, továbbá a népi hitvilágkutatás szerteágazó tárgykörét.

Ha valaki kézbe veszi Magyar Zoltánnak a *Moldvai csángó mondakatalógus* című, monumentális, kétkötetes új alkotását, akkor a katalógus műfaj jellegzetességéből adódóan egy száraz adathalmazra számíthat. De éppen ennek ellenkezőjét tapasztaljuk e kézikönyv olvasása során. Ugyanis a katalógus áttekintése közben egy, az 1990-es évekig elzárt, ezért a minden szempontból legarchaikusabb magyar népcsoport, a moldvai csángó parasztemberek XX. századi és néhol még napjainkban is élő teljes tudat- és tudástárával szembesülhetünk. E két könyv földrajzi (Moldva) és etnográfiai alapon különíti el a mondákat, és egyben a Magyar Zoltán által 12 kötetben 2018-ban kiadott *A magyar történelmi mondák katalógusa. Típus- és motívum-index*, továbbá a szintén Magyar Zoltán tollából származó, négykötetes *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus* (2021) szerves folytatásának tekinthető. A szerző mintái között Tony Brill román és Bengt of Klintberg svéd mondakatalógusa is szerepelt.

Az első kötetben Magyar Zoltán 16 fő fejezetre osztja a mondák típusait, melyeknek keretében összesen 2370 mondának a folklórkutatásban alkalmazott vagy a könyv szerzője által adott típuselnevezését, valamint hosszabb és tömörebb tartalmi összegzését (szűzséjét), gyűjtési adatait, továbbá az adott mondatípusról vagy motívumról szóló összes, az 1870-es évektől 2022-ig megjelent forráskiadás és elemző szakirodalom adatát nyújtja az olvasónak, melyet *A moldvai csángó szövegfolklór bibliográfiája* 30 oldalas listája old fel. Magyar Zoltán adatbázisa mindezek mellett a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Magyar Intézetének Kézirattára és a Kriza János Néprajzi Társaság Archívuma, valamint a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, a Néprajzi Atlasz gyűjtőfüzetek, az Néprajztudományi Intézet Monda Archívuma és az MTA/ELKH BTK Néprajztudományi Intézetének Kézirattára állományán alapul. A szerző 1990 utáni saját moldvai gyűjtéséből is jelentős összefüggéseket merítő, valamint az említett levéltári és szakirodalmi adatgyűjtés az összes moldvai magyar településre kiterjedt. A legtöbb mondatípus Bogdánfalva, Forrófalva, Klézse, Lészped, Lujzikalagor, Nagypatak, Pusztina, Somoska és Trunk községekből származik, de képviseltetik magukat a Tatros-menti falvak és az igen archaikus északi csángó települések is. A kötetben szereplő mondatípusok többsége a magyar nyelvterület más részén is megtalálható (pl. a falucsúfolók közül az erdőben keresztbe vitt létra vagy a templomtoronyba felhúzott bika), de moldvai változataik itt teljes korpuszukban megtalálhatók.

A katalógus lapjairól az ősi, pogány gyökerű hiedelemvilág, a gyógyítás, a látomások, az újszövetségi parasztbibliai történetek, a magyar és a román történeti mondák, továbbá a magyar szentek kultuszának páratlan gazdagságú tartalmi felsorolása olvasható Magyar Zoltán több évtizedes kutató- és gyűjtőmunkája egy tekintélyes részének interdiszciplináris szemléletű szintéziseként.

Az eredetmondák a világegyetem, az ember, a növény- és állatvilág kialakulását tárgyalják. A Jézus és Szűz Mária életének egy-egy mozzanatát elmesélő apokrif újszövetségi mondák között Szent Péter apostol főszereplő. A kötetben szereplő bibliai mondatípusok leginkább a parasztbibliai történetekkel rokoníthatók.

A történeti mondák körében – érthetően – Moldva alapítása, továbbá a kunok és a cigányok eredete is megtalálható a fehér ló története, a székelyek eredete, valamint Csaba királyfi, Attila király és Árpád fejedelem jelentősége mellett. A történeti idő mellett az univerzális idő megjelenése és az egyes események, egészen más korban élt személyek egybeolvadása ebben a költészetben, a moldvai gyűjtések szerint is természetes, pl. a lészpediek szerint Attila hun királyt 452-ben Róma falai előtt nem a valóban kortárs Nagy Szent Leó pápa, hanem az 1231-ben elhunyt Páduai Szent Antal állította meg; a monda nyilvánvalóan a ferences egyháztanító méltán kialakult, sokrétű népszerűségének egyik bizonyítéka. Ugyanerre utal a megszeliidített (eredetileg) gubbiói farkas története Magyarfaluból, amely Assisi Szent Ferenc helyett ugyancsak a híres prédikátorhoz, Szent Antalhoz köti a csodát. A magyar Szent István-, Szent László- és Mátyás-mondák, néhány Szent Imre-, Szent Gellért- és Szent Erzsébet-történet mellett a román Nagy István moldvai fejedelem, azaz Nagy Estány (Ștefan cel Mare) vajda is feltűnik közel 20 mondatban, valamint a dél-erdélyi Drakulát is megőrizte a népi tudat. Moldvában a XX. század közepén még négy templom védőszentje volt a magyar államalapító király, de napjainkban már csak Pusztina patrónusaként tisztelhetik a csángók. Érthető, hogy a kötetben olvasható 19 moldvai Szent István-mondatípusból a legtöbb, összesen hét típus ebből a községből származik, további kettő pedig Magyarfaluból, ahol szintén István király volt a védőszent. Szent Lászlóról 39 mondatípus olvasható a katalógusban, de – ismeretlen okokból – az egyetlen moldvai Szent László-templom falujából, Vizenteából egy monda sem maradt fenn a magyar lovagkirályról. Az újkori események közül – Léšped, Pusztina és más székelyes csángó falvak eredete kapcsán, továbbá a földrajzi közelségben lévő Bukovina miatt – az 1764-es madéfalvi veszedelem szerepel súlyozottan szerepel, mellett olvashatunk a török hódoltságról, Luther Mártonról, a katonai verbuválásról, a Trianon előtti, Moldvát nyugat felől keretező történelmi határról, az I. és II. világháború borzalmairól, továbbá a nemes-jobbágy-viszony emlékei is megelevenednek. Husz városában a saját huszita eredetükről meséltek a helybeliek. Magától értetődő, hogy Domokos Pál Péter (1901–1992), a moldvai csángók első népműgyűjtője és kutatója, valóságos vándorapostola királyként jelenik meg e mondavilágban. A XX.

század szereplői között még Puskás Ferenc labdarúgó csodás lába és rémtetteivel Nicolae Ceaușescu diktátor is feltűnik.

A látomások során Isten mellett a rózsafüzéres vagy megkoronázott Szűz Mária alakja tűnik fel, aki Istennel együtt a legelső helyen él a csángók lelkiségében. A kegyhelyekről és gyógyító szentkutakról szóló mondák az egyes zarándokhelyeken a barokk kor óta vezetett mirákulumok (csodaleírások) sorával vethetők össze. A moldvai csángók évszázadok óta járnak Csíksomlyóra, ezért a kegyhelyhez és ki-mondottan a Kegyszoborhoz kötődő mondák nagy száma érthető; feltűnik közülük az – a 2015 táján lezajlott művészettörténeti kutatás által megcáfolt – állítás is, hogy a csíksomlyói Mária-kegyszobor a moldvai Bákóból származik. A Mária-tisztelet formái között napjaink kegyhelyeinek, pl. Szőkefalvának, továbbá máriás jellegű lelkiségi mozgalmaknak hatása is tapasztalható. A kereszt és a harang elsősorban bajelhárító szerepben tűnik fel a mondák között.

A szentek közül érthető a középkortól igen tisztelt György, Keresztelő János és Miklós alakja, néhány monda erejéig András apostol, Brigitta, Assisi Ferenc, Páduai Antal és a beteggyógyító Kozma és Damján jelenléte, valamint a XVIII. századtól terjesztett Nepomuki János kultusza. A titokban ferences örökfogadalmat tett és pappá szentelt, Trunkból származó ónfalvi (Onești) főorvos, Benedek Márton (1931–1986) életszentség-híre, vértanúsága, a szülőháza kútjához és sírházhoz kötődő csodák viszont regionális jelentőségűek, a róla szóló, Magyar Zoltán könyvében bemutatott 23 monda még a mártír doktor kanonizációjához is hozzájárulhat. Érthető, hogy az összes emlékezést Benedek Márton szülőfalujában, Tunkban, azon kívül Klézse, Lészped, Pusztina és Somoska, sőt, Ploszkucény hagyományvilágából jegyezték le. Figyelemre méltó, hogy az első csángó „népdalgyűjtő” és tudósítás-író, Petrás Incze János (1813–1886) plébánost, nyilván a tudása miatt, táltosnak tartja faluja, Klézse népi tudata. Ugyancsak saját közössége, Szabófalva őrizte meg Lakatos Demeter (1911–1974) költő emlékét.

A könyv a népének-, azon belül legendaballada, tágabb értelemben a közköltészetkutatás számára is tartogat motívumbeli párhuzamokat. Ugyanis számos olyan típus, olyan toposz található a mondák között, amelyek XVII–XVIII. századi historikus tartalmú népénekek szövegében vagy a nagyjából 1770 és 1920 között kiadott szakrális aprónyomtatványok énekei között is szerepel. Az előbbihez – többek között – a Szent László királyról szóló népénekek vízfakasztási versszakait értjük, a kisnyomtatványokon pedig pl. a szombati napsütés eredetéről található sokversszakos énekvezetői költemények. A Manole mester falba épített feleségének története a balladaköltészet világába vezet.

A kötetben Moldvából teljes körűen sorjázott gyógyító-halottlátók közül kiemelkednek a klézsei Halmágyi (Beteg) Mihályhoz kötődő, Moldva 15 községéből származó mondák, melyek táltos tulajdonságokkal ruházzák fel a szentembert: elrejtőzik és a túlvilágot is bejárja. A szentleányok közül az – eddig – utolsó moldvai

halottlító Jánó Ilonáról 22 történet és a II. kötetben elemző alfejezet olvasható a kiadványban.

A kötetekből kitűnik, hogy az archaikus csángó népcsoport életében az identitásképző római katolikus tanítás és az ősi, kereszténység előtti hitvilág számos eleme még egyszerre volt vagy van jelen, de nem elegyedve, nem szinkretista módon. A kötetben ezért ünneprontók, fősvények, gyilkosok, káromkodók világától és Szent András apostollal együtt megélt sorsjósáslástól kezdve mitikus lényekről, köztük óriásokról és szépasszonyokról, valamint állatokról (kígyó, sárkány, szalamandra, denevér, medve, menyét, ló és lópatkó), továbbá a táltosokról olvashatjuk a legtöbb, összes 69 mondatípust. A halállal és azzal kapcsolatban a visszajáró lélek és a lidérc hiedelmével külön fejezet foglalkozik.

A *Moldvai csángó mondakatalógus* II. kötete mindezek indexét, konkordanciáját tartalmazza. A konkordanciajegyzék a nemzetközi folklór regiszterébe ágyazza bele a moldvai csángó mondakatalógust, ezzel megadja a magyar mondakatalógus európai párhuzamait is. Magyar Zoltán mondakatalógusai lényegében a Hans-Jörg Uther által készített *The Type of International Folktales* I–III. (Helsinki, 2004), a Stith Thompson szerkesztette *Motif-Index of Folk-Literature* (Copenhagen–Bloomington, 1955–1958) című hatkötetes katalógus, valamint a Grimm-testvérek *Deutsche Sagen* című műve magyarországi változatának tekinthető. Magyar Zoltán mindezek mellett cseh, észt, finn, holland, lapp, lengyel, litván, lív, norvég, orosz, román és svéd népmese- és monda-szövegkiadásokat és katalógusokat tekintett át munkája során és összeveti őket a moldvai mondatípusokkal.

A kétkötetes mű kiválóan értékes része Magyar Zoltánnak *A moldvai csángók mondahagyománya* című, a II. kötetben olvasható értekezése, amely politika-, egyház- és művelődéstörténeti, továbbá történeti földrajzi keretbe helyezi a monda- és mesekatalógust. A tanulmány részeként megtalálható a moldvai csángó szövegfolklór-kutatás teljes historiográfiája és nemzetközi háttérrelése is. Külön alfejezetek részletezik a helyi Szent István- és Szent László-, Nagy István- és Csíksomlyó-mondakör, továbbá szépasszony, a táltos – szentember – ellátó típusait, a késő középkorra és a *Codex Bandinus* 1646–1648 között keletkezett anyagára visszamenő történeti rétegeit, hazai és európai folklórpárhuzamait.

Magyar Zoltán teljességre törekvő moldvai monda-adatbázisa a jövő interdiszciplináris, nemcsak néprajzi és népköltészeti kutatásainak megkerülhetetlen alapvetése, viszonyítási alapot nyújtó adattára és egyben szintézise.

Medgyesy S. Norbert

Balogh Balázs – Fülemile Ágnes: Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen. Fejezetek egy emblemikus néprajzi táj jelképpé válásának történeti, társadalmi folyamatairól. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, 2023. 658 p.

A 19. század második felétől a különböző tudományágak képviselői egyre nagyobb figyelem fordultak a parasztság kultúrája felé. Az alkotó magyar parasztság műveltségének egyik kiemelkedő területe, Kalotaszeg, mely hamar a nemzeti kultúra ikonikus, jelképerejű és szimbolikus tájjá vált. Az évtizedek során a terület felfedezése rengeteg kutatót, tudóst, utazót és művészt csábított.

Balogh Balázs és Fülemile Ágnes az 1990-es évektől végez kutatásokat Kalotaszeg falvaiban. Az elmúlt három évtized alatt végzett rendszeres gyűjtő utak egyik összegző eredményeként jelent meg 2023-ban a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének kiadásában a *Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen. Fejezetek egy emblemikus néprajzi táj jelképpé válásának történeti, társadalmi folyamatairól* című monográfia. A szerzők történeti- és társadalomnéprajzi aspektusból vizsgálják Kalotaszeg belső és külső képeinek alakulását. Az identitásképzés múltbéli és kortárs folyamatait tárják fel, melyben jelentős szerepet foglal el a népművészet, a hagyományőrzés és a szórványközösségek vizsgálata. Jelen munkájukat a 2004-ben megjelent *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen* című kötet folytatásának szánták. A szerzőpáros a monográfiához több, korábban közölt tanulmányukból, kötetükből merítik témáikat. A publikált írások ebben a kiadásban friss eredményekkel és újabb adatokkal bővítve olvashatóak.

A kötet egy átfogó, adatokban bővelkedő képet ad Kalotaszegről, melyet több esetben – a szerzők végzettségéből adódóan – átlépve a néprajz „határait” művészettörténeti, irodalmi, történelmi elemzések színesítenek. A főszöveget az aprólékos, részletes hivatkozások és a képanyag teszi teljessé. A monográfiának egy másik olvasata is kialakul ezáltal, amelyet az informatív lábjegyzet ad. Az adatok sokasága pontos háttért biztosít az említésre került ismereteknek, viszont gyakran kiragadja az olvasót a főszöveg folytonos menetéből.

A kötet Pénteki János nyelvészprofesszor bevezetőjét és az előszót követően három nagyobb egységre tagolódik. Az első fejezetben, melynek címe *A jelképpé vált magyar táj – Kalotaszeg, a magyar népművészet emblemikus tája, mint identitásrégió* a szerzők a tájegység területi változását, kapcsolatrendszerét és identitásának alakulását mutatják be. Az első egység további három fő részre tagolódik: 1. *Kalotaszeg mint identitásrégió*, 2. *Reprezentáció és reprezentativitás – A kalotaszegi népművészet „felfedezésének” főbb hullámai*, 3. *Lépésváltás és léptékváltás a hagyományőrzés módozataiban*.

A *Kalotaszeg mint identitásrégió* című alfejezetben a szerzőpáros az identitás alakulását követi nyomon. A felvázolt témakörök és korszakok a 2004-ben kiadott könyvükben részletesen kifejtésre kerültek, jelen írás egyfajta összegzése a kutatók

főbb megállapításainak. A szerzők számára a fejezet megírásakor fontos szempont volt, hogy az időközben megjelent szakirodalmakat, eredményeket bevonva újabb hivatkozásokra, összefüggésekre világítsanak rá.

A következő alfejezetben a népművészet kerül előtérbe, melyben a reprezentáció és reprezentativitás szemszögén keresztül a kalotaszegi alkotóművészet felfedezésétől kezdődően veszik sorra a főbb csomópontokat. A fejezet a háziiparról, az iparművészetről és világkiállításokról írt rendkívül gazdag forrásanyaggal ellátott beszámolóval indul. Balogh Balázs és Fülemile Ágnes ezt követően tér rá Kalotaszeg ikonikus tájja érés folyamatainak vizsgálatára. Az alfejezet legfőbb kérdésfelvetése, hogy a 19. század közepén milyen gyűjtőpontoknak köszönhető Kalotaszeg kiemelése és a nemzeti kultúra egyik szimbolikus területté válása.

A fejezet gazdagon mutatja be a háziipar kialakulását és a kalotaszegi motívumok, tárgyak beemelésének kezdetét a divatiparba, továbbá például a gyerekszobákba, építészetbe, lakáskultúrába. A népviseletekből merített modern öltözetek készítésében a nemzeti jelleg megnyilvánulását és az átörökítés egy új módozatát látták meg a kor művészei. A motívumok áttemelése a mindennapi ruházatba különböző íveket írt le az elmúlt évtizedekben és különböző jelentéstartalmakkal bővült. Napjainkban az autentikus elemekből merített öltözetek készítésének divatja újbóli virágkorát éli. Kalotaszeg – miként a kezdetekben – manapság is a tervezők és alkotók egyik legkedveltebb forrása. Egyre erőteljesebbé válik az etnodivat, mely a paraszti művészet harmóniájára támaszkodva az önkifejezés célját szolgálja az egyéni, a táji és az etnikumi identitást képviselve. Több érdekes megoldás született és születik a „magyaros divat” története során. A témakör nem csupán a művészek és kutatók figyelmét csigázza fel, hanem a muzeális intézményekben is egyre többször kap teret. Példaként hozhatók a Népi Iparművészeti Múzeum egyes kiállításai (*Szeccesszó, Art Deco, Népművészet – Női lélek, népi formák*, 2024. január 31. – 2024. június 22; *Folk Fashion – Divat a folklór*, 2025. február 13. – 2025. október 30.). A tárlatok ruhákon, tárgyakon és történeteken keresztül kalauzolják el a látogatókat a népies divat világában, melyet Fülemile Ágnes és Balogh Balázs kötetükben Kalotaszegen keresztül ismertetnek.

A tájegység falvaiban fellépő változások mellett, a szerzők kitérnek a kalotaszegi kultúra külvilágra gyakorolt hatására is (pl.: divatruhákon, építészetben megjelenő kalotaszegi motívumok, CD vagy események népszerűsítése, hirdetése kalotaszegi viseletben), valamint arra, hogy a külső ingerek a mai világban, milyen módon járulnak hozzá a kalotaszegi identitás, örökség fenntartásához.

A kívülről jövő jelenségek érdekes folyamatokat indítanak útjára a forrásként tekintett közösségek népművészetében. A varrottasok, magyaros ruhába öltöztetett babák, fafaragások mellett a viseleteken belül szintén egy külön típus alakult ki a turizmust és a felvevő piacot kiszolgáló ruházatoknak. Az érdeklődők számára kalotaszegi asszonyok saját viseleteiknek leegyszerűsített változatát készítették el és

árusították. Saját kutatási területemre tekintve, a gyöngyös párta esetében szintén a fejviselet két fajtája különíthető el: a konfirmációs párta és a táncos párta. A táncos párta kikerülve eredeti közegéből újfajta funkciót tölt be, ezáltal nem igényli azokat a díszítési módokat, vagy fejviselet elemeket, amelyek a konfirmációs párta elengedhetetlen részei. A turizmusnak szánt öltözeteken kívül saját maguk számára készített viseletek szintén formálódnak a külső ingerek és a polgári divat hatására.

Fülemile Ágnes és Balogh Balázs által vizsgált időszakokról átfogó, színes korrajzot kapunk, amely a szakirodalomra való utalás mellett életrajzi adatokat, korabeli szövegeket, forrásokat és bőséges illusztrációt tartalmaz. A közel 180 évnyi időkeret hosszúsága miatt, a kutatók több témát kérdésfeltevésként fogalmaznak meg, melyek feldolgozása még várat magára.

A szerzőpáros a kötet második nagy egységében (*Történelmi traumák és a szórványosodás*) a 20. század traumatikus élményeit vetik papírra. A traumák sok esetben a mai napig meghatározzák a magyarok és románok egymásról alkotott képét, viszonyát és kapcsolatait. A fejezet három nagyobb részre oszlik. Az első alfejezetben Magyargyerőmonostorról, Magyarvalkóról és Kalotaszentkirályról származó esettanulmányok olvashatóak. Végezetül egy összegző áttekintés található a második bécsi döntést követő eseményekről, mikor a meghúzott határ Kalotaszegen keresztül futott. Írott forrásokra támaszkodva az egyházat és az iskolákat ért sérelmek kerülnek bemutatásra.

A második alfejezet címe „... az utókor is borzadjon meg olvasásán!” – *A Kalotaszegi Egyházmegye Esperesi Hivatala 20. századi iratanyagának társadalomtörténeti tanulságai az 1944-1950 közötti időszakra vonatkozóan*. A fejezet a magyarellenes atrocitásokat, lélektani terror és reformátusegyház-ellenes hangulatkeltés történeteit ismerteti. A szerzők az eseményeket a Kalotaszegi Református Egyházmegye megmaradt dokumentumain keresztül vázolták fel. A kötethez felhasznált adatokat a 2004-ben megjelent könyv idevágó fejezetei teszik teljessé. A korábbi kötet az etnikai konfliktusokat elbeszélések, azaz a kollektív emlékezet alapján jegyzi le. Jelen monográfiához felhasznált írásos dokumentumokkal a szerzők hitelesítették a szóban elmondott történeteket. Teret adtak annak, hogy összevessék az elmondott és lejegyzett adatokat.

A második egység utolsó alfejezetében (*Elzárkózás és kapcsolatkeresés – Szórványközösségek eltérő magatartásmodelljei egy nagy múltú erdélyi magyar táj, Kalotaszeg peremén*) Balogh Balázs és Fülemile Ágnes a szórványosodás problémakörét járja körbe. A már sokszor megemlített 2004-es kötet előfutára ennek a fejezetnek is. A területek etnikai összetételének változása a szerzőpáros előző kötetében a kapcsolathálók révén került bemutatásra. Jelen monográfiában elsősorban a 21. századi viszonylatban vizsgálják meg a peremvidéken élő magyar közösségek és Kalotaszeg kapcsolatának alakulását. Felmérve a szórványközösségek eltűnésének veszélyeit, vagy feltehető időbeliségét.

A kötet záró egységében a szerzők a terepen töltött tapasztalataikról, kutatási eredményeikről, dilemmákról és alkalmazott módszereikről tudósítanak. Kutatói szemszögből is megvilágítva ezáltal Kalotaszeget az olvasó számára.

Összegezve a kötet egy néprajzi tájegységre, Kalotaszegre leszűkítve vizsgálja az identitás alakulását befolyásoló jelenségeket. A terület társadalomtörténeti bemutatásán túl, a felfedezés történetére, valamint a különböző korszakokban betöltött szerepére és jelentőségére tér ki.

Kerkeni Dóra Lilla

ETHNOLOGIC HORIZONS

Published by Györffy István Ethnological Association

Volume 34 Number 2 (2025)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Editor-in-chief

RÓBERT KEMÉNYFI

Editor

HENRIETT SZABÓ

Head of the Editorial Board

RÓBERT KEMÉNYFI

Members of the Editorial Board

ANNABELLA GECSE (Szolnok), MÁTÉ KAVECSÁNSZKI (Debrecen), TAMÁS CSÍKI (Miskolc), ANNA KESZEG (Kolozsvár), MARGIT KÉSZ (Salánk/Kárpátalja), ANNA SZŐKE (Vajdaság)

Translation and language proofreading

PÁL CSONTOS

Illustration

MONIKA SZABÓ M.

This publication has been realized in the frame of research conducted by OTKA NKFI K 143711

HUN-REN-DE Ethnology Research Group Department of Ethnology,
Institute of Ethnology and Museology, University of Debrecen,
Hungary

Published by

ELEK BARTHA, President of Györffy István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat